

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII

DOKUMENTACJA GEOGRAFICZNA

ZESZYT 9

Niemieckie podziały administracyjne
ziem polskich w okresie 1815–1945 r.
(Zarys historyczny)

Opracował: W. Trzebiński

W A R S Z A W A

1 9 5 5

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII

DOKUMENTACJA GEOGRAFICZNA

ZESZYT 9

Niemieckie podziały administracyjne
ziem polskich w okresie 1815–1945 r.
(Zarys historyczny)

Opracował: W. Trzebiński

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT GEOGRAFII
Pracownia klimatologii
i hydrografii
Toruń – Fosa Staromiejska 10

W A R S Z A W A

1 9 5 5

<http://rcin.org.pl>

K O M I T E T R E D A K C Y J N Y :

Redaktor Naczelny: K. Dziewoński.

Członkowie Redakcji: J. Kobendzina, L. Ratajski, F. Uhorczak.

Redaktor Działu: B. Winid.

Rada Redakcyjna: J. Barbag, J. Czyżewski, K. Dziewoński
J. Dylik, R. Galon, M. Klimaszewski,
M. Kielczewska-Zaleska, J. Kondracki,
J. Kostrowicki, S. Leszczycki, A. Malicki,
B. Olszewicz, J. Wąsowicz, A. Zierhoffer.

P r z e d m o w a

Niniejszy zarys pomyślany jest jako pomoc dla tych, którym potrzebna jest znajomość historii pruskich i niemieckich podziałów administracyjnych przy korzystaniu z bogatych materiałów statystycznych dotyczących ziem polskich pod zaborem pruskim w okresie 1815-1939 r. W związku z tym w opracowaniu na plan pierwszy wysunął się problem porównywalności danych statystycznych odnoszących się do poszczególnych powiatów w latach kolejnych spisów ludnościowych.

Dokładne prześledzenie i ścisłe ustalenie wszystkich zmian, jakim uległy granice powiatów w omawianym okresie wymagałoby podjęcia badań o wiele dłuższych, niż na to pozwalały konkretne warunki, w jakich został opracowany poniższy skromny zarys. Trzebaby bowiem przewertować dla każdej z ok. 10 rejencyj, w skład których wchodziły ziemie polskie, 115 roczników dziennika urzędowego /Amtsblatt/ celem odszukania rozporządzeń o zmianie granic administracyjnych. Osiągnięte wyniki powinny być następnie skontrolowane i ewentualnie uzupełnione przez analizę porównawczą granic administracyjnych uwidocznionych na mapach topograficznych z różnych okresów. Kontrola taka byłaby tymbardziej wskazana, że w bibliotekach polskich zbiory pruskich dzienników urzędowych wykazują duże braki.

W poniższym opracowaniu zastosowano inną metodę, która z jednej strony pozwoliła skrócić czas badań, z drugiej jednak - dała tylko połowiczne rezultaty. Mianowicie dla

okresu 1815-1870 r. ustalono - na podstawie opracowań oraz różnego rodzaju opisów geograficznych i materiałów statystycznych - tylko schemat zaprowadzonego w latach 1815-1820 podziału ziem polskich na prowincje, rejencje i powiaty z uwzględnieniem zmian, jakie w tych schemacie zaszły do r. 1870; nie zbadano natomiast zmian granic powiatowych. Znacznie szczegółowej opracowano okres 1871-1939 r. Było to możliwe głównie dzięki temu, że w urzędowym zbiorze ustaw pruskich /Preussische Gesetzsammlung/ zaczęto od r. 1873 zamieszczać teksty ustaw wprowadzających zmiany w granice powiatów, które to zmiany w myśl ustawy z dn. 13.12.1872 r. mogły dokonywać się tylko w drodze ustawowej. Ta sama ustawa orzekała, że każdorazowa zmiana granic powiatowych powinna być podana do wiadomości publicznej przez dziennik urzędowy /Amtsblatt/. W związku z tym zachodzi pytanie, czy w zbiorze ustaw /Gesetzsammlung/ znalazły się wszystkie bez wyjątku ustawy o zmianie podziału administracyjnego, skoro prawnie wystarczyło ogłaszać je w dziennikach urzędowych poszczególnych rejencji. Otóż w jednym konkretnym wypadku, a mianowicie utworzenia w r. 1886 powiatu strzelińskiego /rejencja bydgoska/ stwierdzono, że odnośna ustawa nie została ogłoszona w "Gesetzsammlung". Czy wypadków takich było więcej? Na pytanie to możnaby odpowiedzieć dopiero po zbadaniu dzienników urzędowych poszczególnych rejencji. Fakt, że w "Gesetzsammlung" okresu 1873-1934 stale napotykamy ustawy wprowadzające nieznaczne nawet zmiany granic powiatowych, jak np. przeniesienie paru gmin do innego powiatu, zdaje się wskazywać, że nieumieszczenie w "Gesetzsammlung" ustawy o utworzeniu powiatu strzelińskiego było wypadkiem wyjątkowym.

Nie mając jednak całkowitej w tym względzie pewności, a równocześnie rezygnując świadomie z systematycznego wykorzystania szczegółowych map topograficznych oraz dzienników urzędowych poszczególnych rejencji, trzeba było znaleźć inną drogę skontrolowania danych zawartych w powyższym zbiorze ustaw. Kontrola taka była tymbardziej wskazana, że indeksy rzeczowe do "Gesetzsammlung" zarówno zbiorcze, jak i załączane do poszczególnych roczników były sporządzane naogół wadliwie. Mianowicie zmiany granic powiatowych rejestrowano zazwyczaj nie pod hasłami rzeczowymi, lecz pod nazwami geograficznymi odnośnych powiatów. Z tego powodu trzeba było dla poniższego opracowania przeglądać wszystkie coroczne rejestry "od deski do deski", co z kolei zwiększało możliwość przeoczenia jakiejś pozycji.

Z powyższych względów rezultaty poszukiwań w "Gesetzsammlung" poddano kontroli przy pomocy oficjalnych danych statystycznych dotyczących powierzchni poszczególnych powiatów w latach kolejnych spisów ludnościowych: 1871 r., 1880, 1885, 1890, 1895, 1900, 1905, 1910. W opublikowanych w r. 1875 wynikach spisu ludności 1871 r. podana jest powierzchnia poszczególnych powiatów, obliczona w r. 1872 po raz pierwszy na podstawie planów katastralnych, a nie map topograficznych jak to bywało dawniej. Należy przypuszczać, że na tej samej podstawie obliczano powierzchnię powiatów przy wszystkich następnych spisach. Plany katastralne były z biegiem czasu bardziej dokładnie wykonywane i tym zapewne tłumaczyć sobie należy, że bardzo rzadko w kolejnych spisach ludności spotyka się identyczne liczby powierzchni powiatu. Innymi słowy, różnice w liczbach powierzchni, o ile nie przekraczają granicy błędu możli-

wego w obliczeniach pomiarowych, nie zawsze są wynikiem zmian granic powiatowych. Pomimo to, umieszczone poniżej tabelaryczne wykazy powierzchni powiatów, łącznie z informacjami o tworzeniu nowych powiatów i o stwierdzonych zmianach granic administracyjnych, pozwalają rozwiązać z dość dużą dokładnością konkretne problemy porównywalności pruskich danych statystycznych pochodzących z różnych lat okresu 1871-1910.

Oprócz zbioru ustaw pruskich korzystano przy opracowywaniu niniejszego zarysu również z innych niemieckich wydawnictw urzędowych, przede wszystkim dla ustalenia dat tworzenia osobnych powiatów miejskich. Wydzielanie miast z powiatów wiejskich nie wymagało bowiem drogi ustawowej, lecz należało do kompetencji ministra spraw wewnętrznych, a wskutek tego odpowiednie zarządzenia nie były opublikowane w "Gesetzsammlung".

Poczynając od r. 1935 pruski zbiór ustaw przestaje być podstawowym źródłem do historii zmian podziałów administracyjnych, ponieważ na mocy ustawy z r. 1934 dokonywanie zmian w podziale na powiaty i ich rozgraniczaniu należało odtąd do uprawnień rządu. Z tego względu okres po r. 1934 nie został w niniejszym opracowaniu zbadany dostatecznie szczegółowo i wyczerpująco.

Aby ułatwić korzystającym z niniejszego opracowania porównywanie wyników niemieckiego spisu ludnościowego 1939 r. z niemieckimi danymi statystycznymi okresu II wojny światowej, jak również z materiałami statystycznymi Polski Ludowej, przedstawiono w ostatnim rozdziale schemat niemieckiego podziału administracyjnego ziem polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Natomiast pominięto zmiany podziału administracyjnego terytoriów okupowanych przez Niemcy w czasie I wojny światowej, gdyż zagadnienie to wiąże się ściśle z historią podziału administracyjnego ziem polskich pod zaborem rosyjskim w okresie 1867-1915 r.

Ze względu na braki i niedociągnięcia oraz roboczy charakter opracowania ukazuje się ono w formie powielanego maszynopisu i bez aparatu naukowego.

R o z d z i a ł I.

REFORMA PODZIAŁU ADMINISTRACYJNEGO 1815-1820 r.

Na początku XVIII w. państwo pruskie było zlepkiem kilku prowincji: Marchii Brandenburskiej, Nowej Marchii, Prus tzn. dawnych Prus Książęcych uniezależnionych od Polski w r. 1657, Pomorza Tylnego /od r. 1648/, Pomorza Przedniego /od r. 1721/ oraz kilku małych księstw w Niemczech zachodnich. Pierwszym krokiem w kierunku ujednoczenia systemu administracyjnego dla całego obszaru państwa było ustanowienie w poszczególnych prowincjach za panowania Fryderyka Wilhelma I okręgów administracyjnych pod nazwą departamentów /Kammerdepartements/, na których czele postawiono kamery wojny i domen /Kriegs und Domänenkammer/. Prusy właściwe podzielono w r. 1723 na dwa departamenty: wschodnio-pruski /Ost-Preussen/ z siedzibą kamery w Królewcu i litewski /Lithauen/ z siedzibą w Gąbinie. Z Nowej Marchii utworzono jeden departament z siedzibą w Kostrzynie. Pomorze Tylnie i Przednie połączono w jeden departament pomorski z siedzibą początkowo w Stargardzie, a od r. 1729 w Szczecinie.

Departamenty podzielono na powiaty wiejskie /z całkowitym wyłączeniem miast/ czyli "landrätliche Kreise" pod władzą landrata oraz okręgi grupujące miasta /steuerrätliche Kreise/, a podporządkowane władzy radców skarbowych /Steuer-räte; commisarii loci/, którzy zależni byli wprost od kamery.

Powyższy system podziału administracyjnego rozciągano kolejno na nowe zabory ziem polskich.

Śląsk podbity przez Fryderyka II podzielono w r. 1742 na dwa departamenty: wrocławski i głogowski^{1/}. Podobnie trzy prowincje utworzone przez rząd pruski na ziemiach zagarniętych

1/ Poza tym zachowano odrębność hrabstwa Kłodzkiego, które ze względów strategicznych i politycznych /wrogie nastawienie ludności do władz pruskich/ podporządkowano bezpośrednio ministrowi dla Śląska .

Rzeczypospolitej w trzech rozbiorach Polski podzielono na 7 departamentów /kwidzyński i bydgoski w Prusach Zachodnich; poznański, kaliski i warszawski w Prusach Południowych; płocki i białostocki w Prusach Nowo-Wschodnich/. Na Śląsku oraz w Prusach Zachodnich i Południowych wprowadzono też podział na powiaty wiejskie i grupy miast; natomiast departamenty Prus Nowo-Wschodnich podzielono tylko na powiaty /Kreise/, przekazując kompetencji landratów również sprawy miast.

Kamery Prus Wschodnich /dawniej Książęcych/, Pomorza, Nowej Marchii i Marchii Brandenburskiej podlegały wprost Generalnemu Dyrektorium w Berlinie. Natomiast dla całego Śląska utworzono we Wrocławiu specjalny urząd nadprezydenta z tytułem ministra, który podlegał bezpośrednio królowi. Na ziemiach, które przypadły Prusom w rozbiorach Polski, władzę nad każdą z trzech prowincji powierzono prezydentowi kamery jednego z departamentów. Np. w Prusach Południowych władzę nad całą prowincją sprawował prezydent kamery warszawskiej, obdarzony tytułem nadprezydenta.

Klęska, jaką poniosły Prusy w wojnie 1806/1807 r. z Napoleonem, dała sferom rządzącym impuls do daleko sięgających reform ustrojowych, przeprowadzonych przez ministra Steina i kanclerza Hardenberga. Reformy te znalazły swój wyraz również w dziedzinie podziałów administracyjnych państwa, którego obszar - mocą traktatu tylżyckiego z 1807 r. - zmniejszył się mniej więcej dwukrotnie.

Pierwszą reformę podziału administracyjnego przyniosło rozporządzenie z dn. 16.3.1808 r., ustanawiające dla całego państwa urzędy czterech nadprezydentów: jednego dla Prus Wschodnich i Zachodnich, jednego dla Marchii Brandenburskiej, Nowej Marchii i Pomorza, jednego dla Śląska i jednego dla Berlina; równocześnie zniesiono urzędy centralne dla poszczególnych części państwa, podporządkowując nadprezydentów ministrom resortowym. Jako władze administracyjne w miejsce dotychczasowych kamer zostały ustanowione rozporządzeniem z dn. 26.12.1808 r. rejencje /Regierungen/, działające na obszarze poszczególnych departamentów /Regierungsdepartements/.

Liczba, granice i siedziby niektórych departamentów uległy zmianom wskutek zmniejszenia się obszaru państwa oraz okupacji francuskiej. W myśl traktatu tylżyckiego Prusy utraciły departamenty: białostocki, płocki, warszawski, kaliski i poznański w całości, większą część departamentu bydgoskiego /z którego Prusom pozostały tylko części powiatów wałeckiego i kamieńskiego/ oraz część departamentu kwidzyńskiego /bez Gdańska oraz powiatów michałowskiego i chełmińskiego/. Wskutek tych zmian granicy państwowej Prusy Zachodnie stanowiły w okresie 1807-1815 jeden tylko departament tj. kwidzyński, do którego przyłączono pozostałą przy Prusach część departamentu bydgoskiego. Na Śląsku siedzibę departamentu głogowskiego przeniesiono w r. 1809 do Legnicy w związku z okupacją twierdzy głogowskiej przez wojska francuskie. Odtąd Głogów przestał na trwałe pełnić funkcję ośrodka administracyjnego wyższego rzędu. Natomiast krótkotrwałe znaczenie miało przeniesienie w r. 1809 siedziby rejencji Nowej Marchii z Kostrzyna do Myśliborza, a później do Chojny.

W zakresie podziału administracyjnego na szczeblu powiatowym bardzo istotną zmianę wprowadziło rozporządzenie z dn. 30.3.1809 r., które przekazało sprawy miast kompetencji landratów.

Gruntowna zmiana podziału administracyjnego na terytorium całych Prus została dokonana w latach 1815-1820. Była ona uwarunkowana z jednej strony zwiększeniem się obszaru państwa po klęsce Napoleona i kongresie wiedeńskim, z drugiej zaś - kontynuacją podjętych w okresie poprzednim reform, mających na celu usprawnienie funkcjonowania aparatu administracyjnego. W niektórych wypadkach rozgraniczenia okręgów administracyjnych dokonywano także pod kątem widzenia polityki narodowościowej.

Rozporządzeniem z dn. 30.4.1815 r. całe państwo pruskie podzielono na 10 prowincji. Ziemie polskie weszły w skład następujących prowincji: 1/ Wielkiego Księstwa Poznańskiego, 2/ Prus Zachodnich, 3/ "Prus" /Prus Wschodnich/, 4/ Pomorza, 5/ Brandenburgii, 6/ Śląska.

Kongres Wiedeński 1815 r. przyznał Prusom część b. Księstwa Warszawskiego, a mianowicie prawie cały departament poznański, większą część departamentu bydgoskiego, mniejszą część departamentu kaliskiego /na zachód od Prosny i okręgu Kalisza/ oraz skrawek departamentu płockiego na lewym brzegu Drwęcy. Cały ten obszar miał stanowić Wielkie Księstwo Poznańskie. Tak się jednak nie stało, gdyż powiaty chełmiński, michałowski i toruński wraz z miastem Toruniem i jego okręgiem włączono do Prus Zachodnich. Wzamian za to projektowano początkowo przyłączyć z tej prowincji do Wielkiego Księstwa Poznańskiego części powiatów wałeckiego i kamieńskiego pozostałe przy Prusach po r. 1807. Obietnicy tej jednak rząd pruski nie spełnił. Co więcej, niektóre koła wyższych urzędników pruskich protestowały przeciw decyzji rządu wcielającej do Wielkiego Księstwa Poznańskiego prawie cały dawny departament bydgoski, domagając się, by obszar ten nazywano przez Prusaków po pierwszym rozbiore Polski okręgiem nadnoteckim, znalazł się na powrót w prowincji Prusy Zachodnie, jak to miało miejsce w okresie 1772-1806. Rząd motywował włączenie departamentu bydgoskiego do Wielkiego Księstwa Poznańskiego argumentem, że ziemczone powiaty nadnoteckie będą stanowić przeciwwagę dla czysto polskich pozostałych powiatów Wielkiego Księstwa. Opozycja odpowiadała kontrargumentem, że ludność niemiecka dystryktu nadnoteckiego nie wpłynie na ziemczenie Poznańskiego, lecz naodwrot sama ulegnie polonizacji. Ostatecznie stanowisko rządu przeważyło.

Prusy Zachodnie utraciły powiaty lęborski i bytowski na rzecz prowincji pomorskiej. W związku z akcją likwidowania enklaw i pół-enklaw w podziale administracyjnym oraz tzw. zaokrąglania granic administracyjnych powiaty świdwiński i drawski, głęboko wrzynające się klinem w terytorium Pomorza, zostały w r. 1816 wraz z północną częścią powiatu choszczeńskiego przeniesione z prowincji brandenburskiej do prowincji pomorskiej; powiat zaś świebodziński dotychczas należący do Śląska, a stanowiący enklawę przedzieloną odeń powiatem sulechowskim, przyłączono do prowincji brandenburskiej.

Znacznie przesunięte na zachód zostały granice prowincji Śląskiej, w skład której weszły przyznane Prusom na kongresie wiedeńskim terytoria górno-łużyckie /m.in. Lubań, Zgorzelec/.

Poza tymi głównymi zmianami przeprowadzono w latach 1815-1818 drobne stosunkowo korekty granic między poszczególnymi prowincjami. Prowincje podzielono na obwody rejencyjne /Regierungsbezirke/, po polsku nazywane też krócej rejencjami^{1/}. Odpowiadały one dawnym departamentom, ale naogół różniły się od nich znacznie zarówno liczbą, jak też granicami i siedzibami. Tylko podział prowincji "Prusy" /Prusy Wschodnie/ nie uległ większym zmianom. Utworzono tu dwie rejencje: królewiecką i gąbińską, odpowiadające dawnym departamentom, a tylko nieco inaczej rozgraniczone. Prusy Zachodnie podzielono na 2 rejencje: gdańską i kwidzyńską. Pomorze - początkowo na rejencje: szczecińską i koszalińską; później utworzono tu trzecią rejencję z siedzibą w Stralsundzie /obszar tej rejencji znajduje się poza obecnymi granicami Polski/. Prowincję brandenburską podzielono na 3 rejencje: 1/ berlińską dla m. Berlina z okolicą; 2/ poczdamską dla Marchii Brandenburskiej; 3/ frankfurcką dla Nowej Marchii i Dolnych Łużyc, przyczym ziemie obecnego państwa polskiego wchodziły w skład tylko rejencji frankfurckiej. Śląsk podzielono na 4 rejencje: wrocławską, legnicką, dzierzoniowską i opolską. W r. 1820 rozwiązano rejencję dzierzoniowską, dzieląc ją między rejencje wrocławską i legnicką. W Wielkim Księstwie Poznańskim utworzono 2 rejencje: poznańską i bydgoską.

Omawiana reforma podziału administracyjnego przyniosła bardzo duże zmiany w zakresie podziałów powiatowych. Smutne dla państwa pruskiego doświadczenia wojny 1806-1807 r. wykazały, że jedną z przyczyn złego funkcjonowania władz administracyjnych był zbyt duży obszar poszczególnych powiatów. To też obecnie, w latach 1816-1819, utworzono znacznie więcej

1/ Granice prowincji i rejencji zostały ustalone rozporządzeniami z lat 1816-1818.

powiatów o mniejszej naogół powierzchni. Np. Prusy Wschodnie /rejencje królewiecka i gąbińska/, które poprzednio liczyły 11 powiatów, obecnie zostały podzielone na 35 powiatów. Wielkie Księstwo Poznańskie zostało podzielone na 26 powiatów, podczas gdy poprzednio /za rządów pruskich przed r. 1807 i w okresie Księstwa Warszawskiego/ na obszarze tym znajdowało się niespełna 20 powiatów. Prusy Zachodnie podzielono na 17 powiatów wiejskich, podczas gdy w okresie 1772-1806 r. na tym samym obszarze było ich tylko 11. Na Śląsku, który przed reformą 1816-1818 r. miał 48 powiatów, obecnie utworzono ich 56, nie licząc 4 powiatów zorganizowanych na ziemiach przyłączonych do Prus w r. 1815.

Przy tworzeniu nowego podziału na powiaty, którego dokonano w latach 1816-1819, kierowano się następującymi zasadami: 1/ ludność powiatu nie powinna być mniejsza od 20 000 mieszkańców, a większa od 36 000,

2/ powierzchnia powiatu i konfiguracja jego granic oraz położenie geograficzne siedziby powiatu powinny być takie, by odległość między miastem powiatowym a najdalej położonymi w powiecie osadami nie przekraczała 3 mil /mila pruska = 7.532 m./; znosi się enklawy; granice powiatów powinny być wyprostowane względnie zaokrąglone,

3/ duże miasta mogą stanowić własne powiaty,

4/ nie należy zmieniać dotychczasowego podziału administracyjnego, o ile nie zachodzi wyraźna tego konieczność.

Ponadto w poszczególnych prowincjach stosowano inne jeszcze specyficzne dla danego regionu kryteria podziału na powiaty. Np. w Wielkim Księstwie Poznańskim unikano dzielenia większych kompleksów dóbr między dwa powiaty; w Prusach Wschodnich zaś przyjęto zasadę, że granice powiatów nie powinny przecinać parafii. Znamienne, że rząd pruski licząc się z odrębnością Warmii podzielił ją bez reszty na cztery powiaty:^{1/} olsztyński, reszelski, lidzbarski i braniewski, których granice zewnętrzne po-

1/ Poprzednio, od pierwszego rozbioru Polski Warmia była podzielona na dwa powiaty: lidzbarski i braniewski.

kryły się dokładnie z historycznymi granicami Księstwa /biskupstwa/ Warmińskiego.

Podział poszczególnych rejencji na powiaty wg. stanu z r. 1820 uwidaczniają poniższe zestawienia. Ponieważ granice rejencji: gąbińskiej, królewieckiej, szczecińskiej, frankfurckiej, legnickiej wykraczają poza obszar dzisiejszej Polski, w odnośnych zestawieniach uwidoczniono tylko te powiaty, w których skład wchodziły ziemie P.R.L. Powiaty, których terytorium przecięte jest obecnie granicą państwową Polski, oznaczono gwiazdką.

I. Wielkie Księstwo Poznańskie

Rejencja poznańska

powiaty:

- 1/ babimojski
- 2/ bukowski
- 3/ kościański
- 4/ krobowski
- 5/ krotoszyński
- 6/ międzychodzki
- 7/ międzyrzecki
- 8/ obornicki
- 9/ odolanowski

- 10/ ostrzeszowski
- 11/ pleszewski
- 12/ poznański
- 13/ szamotulski
- 14/ śremski
- 15/ średzki
- 16/ wrzesiński
- 17/ wschowski.

Rejencja bydgoska

powiaty:

- 1/ bydgoski
- 2/ chodzieski
- 3/ czarnkowski
- 4/ gnieźnieński
- 5/ inowrocławski
- 6/ mogileński
- 7/ szubiński
- 8/ wągrowiecki
- 9/ wyrzyski.

II. Prusy Zachodnie

Rejencja gdańska

powiaty:

- 1/ elbląski
- 2/ gdański miejski
- 3/ gdański wiejski
- 4/ kartuski
- 5/ kościerski
- 6/ malborski
- 7/ wejherowski
- 8/ starogardzki.

Rejencja kwidzyńska

powiaty:

- 1/ brodnicki
- 2/ chojnicki
- 3/ człuchowski
- 4/ grudziądzki
- 5/ kwidzyński
- 6/ lubawski
- 7/ suski
- 8/ sztumski
- 9/ świecki
- 10/ toruński.

III. Prusy /Wschodnie/

Rejencja królewiecka

powiaty:

1/ braniewski	8/ pasłęcki
2/ kętrzyński /rastemborski/	9/ reszelski
3/ lidzbarski	10/ szczycieński
4/ morąski	11/ frydlański ⁺ /Friedland/
5/ nidzicki	12/ gierdawski ⁺ /Gerdauen/
6/ olsztyński	13/ iławski ⁺ /Pr.Eylau/
7/ ostródzki	14/ Heiligenbeil ⁺
/świętosiekiński/.

Rejencja gabińska

powiaty:

1/ ełcki	5/ piski
2/ giżycki	6/ węgorzewski
3/ mrągowski	7/ darkiejmski ⁺ /Darkehmen/
4/ olecki /margrabowski/	8/ gołdapski ⁺ .

IV. Pomorze

Rejencja koszalińska

powiaty:

1/ białogardzki	5/ lęborski
2/ bytowski	6/ miasteczki
3/ drawski	7/ sławieński
4/ koszaliński - czyli
Księstwo Kamieńskie
/Fürstentum Cammin/	8/ słupski
	9/ szczecinecki
	10/ świdwiński.

Rejencja szczecińska

powiaty:

1/ gryficki	7/ szadzki /Saatzig/
z siedzibą w Stargardzie
2/ gryfiński	

3/ kamieński	8/ szczeciński miejski
4/ nowogardzki	9/ szczeciński wiejski ⁺ /Randow/
5/ pyrzycki	10/ Uckeründe ⁺ /wkrzański/
6/ reski	11/ woliński ⁺ /Usedom-Wollin/.

V. Rejencja frankfurcka
w prowincji brandenburskiej

powiaty:

1/ choszczeński	7/ sulechowsko-świebodziński
2/ gorzowski	8/ chojeński ⁺
3/ krośnieński	9/ frankfurcki ⁺
4/ myśliborski	10/ gubiński ⁺
5/ osowski /Sternberg/
z siedzibą w Sulęcinnie	11/ kostrzyński ⁺
6/ strzelecki	12/ lubuski ⁺
	13/ żarski ⁺

VI. Śląsk

Rejencja legnicka

powiaty:

1/ bolesławiecki	10/ lubiński
2/ bolkowski	11/ lwówecki
3/ głogowski	12/ szprotawski
4/ jaworski	13/ świerzawski
5/ jeleniogórski	14/ zielonogórski
6/ kamiennogórski	15/ złotoryjsko-chojnowski
7/ koźuchowski	16/ Rothenburg ⁺ /rozborski/
8/ legnicki	17/ zgorzelecki ⁺ /Görlitz/
9/ lubański	18/ żagański ⁺ .

Rejencja wrocławska

powiaty:

1/ brzeski	3/ sycowski
2/ bystrzycki	14/ ścinawski
3/ dzierzoniowski	15/ średzki
4/ górowski	16/ świdnicki
5/ kłodzki	17/ trzebnicki

W rejencji bydgoskiej:

- 1° zmniejszono pow. czarnkowski, wydzielając zeń powiat wieleński;
- 2° zmniejszono pow. gnieźnieński, wydzielając zeń powiat witkowski;
- 3° z części powiatów: mogileńskiego, szubińskiego i wągrowieckiego utworzono powiat żniński;

W rejencji gdańskiej:

- 1° zmniejszono powiat wejherowski, wydzielając z niego powiat pucki;
- 2° z części powiatów starogardzkiego i gdańskiego utworzono powiat tczewski;
- 3° zmniejszony powiat wiejski gdański podzielono na dwa powiaty: Gdańskie Niziny i Gdańskie Wyżyny.

W rejencji kwidzyńskiej z części powiatów chełmińskiego, brodnickiego, grudziądzkiego i toruńskiego utworzono powiat wąbrzeski.

2/ Pomorze.

W rejencji koszalińskiej tzw. powiat "Księstwo" /Fürstentum/ z siedzibą w Koszalinie, będący pozostałością okrojonego dawnego Księstwa Kamieńskiego /pierwotna stolica tego Księstwa, miasto Kamień Pomorski, leżało w rejencji szczecińskiej/, podzielono w r. 1872 na trzy powiaty: kołobrzESCO-karliński, koszaliński i bobolicki.

3/ Rejencja frankfurcka.

W r. 1827 połączono powiaty: lubuski i frankfurcki w jeden powiat pod nazwą lubuskiego z siedzibą we Frankfurcie n/Odrą. W r. 1836 zniesiono pow. kostrzyński, dzieląc jego terytorium między powiaty: chojeński, gorzowski i lubuski. Zwiększony w ten sposób powiat chojeński podzielono na dwa powiaty: chojeński wschodni i chojeński zachodni. Złączono je w r. 1839. W r. 1837 powiat osowski /Sternberg/ czyli sulęciński podzielono na dwa: Osowo-Wschód /Ost-Sternberg/ z siedzibą w Sulęcinnie i Osowo-Zachód /West-Sternberg/ z siedzibą w Rzepinie.

4/ Śląsk.

W rejencji wrocławskiej w r. 1854 wydzielono z pow. kłodzkiego powiat noworudzki /Nowa Ruda/.

W rejencji opolskiej - w związku z rozwojem przemysłowym i ludnościowym zagłębia węglowego - powiat bytomski podzielono w r. 1873 na 4 powiaty: bytomski, katowicki, tarnogórski /Tarnowskie Góry/ i zabrski.

§ 4. Powiaty miejskie.

Przy organizowaniu podziału administracyjnego 1815-1820 r. wydzielono na interesującym nas obszarze następujące miasta z powiatów wiejskich: Gdańsk, Szczecin, Wrocław. W r. 1826 m. Szczecin włączono do powiatu wiejskiego szczecińskiego /pow. Randow/. Powiat miejski szczeciński przywrócono w r. 1857. W r. 1827 wydzielono m. Frankfurt n/Odrą, które stanowiło odtąd osobny powiat.

Przed 1870 r. utworzono powiat miejski poznański.

W związku z ustawą o organizacji powiatowej /Kreisordnung/ z dn. 13.12.1872 r., która orzekała, że miasta liczące ponad 25 000 mieszkańców mają prawo tworzenia osobnych powiatów miejskich, ilość ich po r. 1872 poważnie wzrosła. Na ziemiach polskich następujące miasta utworzyły własne powiaty miejskie: w prowincji poznańskiej - Bydgoszcz /1875 r./ i Piła wydzielona z pow. chodzieskiego /1914 r./; w Prusach Zachodnich - Elbląg /1874/, Grudziądz /1898-1900/, Toruń /1895-1900/; w Prusach Wschodnich - Olsztyn /1910/; w prowincji pomorskiej - Słupsk /1898/, Stargard /1900-1905/; w rejencji frankfurckiej - Gubin /1884/ i Gorzów /1892/; na Śląsku - Zgorzelec /1873/, Legnica /1874/, Bytom /1890/, Gliwice /1897/, Królewska Huta^{1/} /1898/, Katowice /1899/, Opole /1899/, Świdnica /1899/, Racibórz /1903/, Brzeg /1907/, Nysa /1911/.

Obszar niektórych powiatów miejskich uległ z biegiem lat zwiększeniu. Do powiatu miejskiego poznańskiego wcielono w r. 1900 gminy wiejskie: Jeżyce, Łazarz i Wilda; do powiatu

1/ Obecnie /od 1954 r./ Gherzów.

miejskiego toruńskiego w r. 1900 - gminę wiejską Mokre; do pow. miejskiego gdańskiego w r. 1907 - z pow. Gdańskie Niziny gminę wiejską Przeróbka /Troyl/, w r. 1914 - z powiatu Gdańskie Wyżyny gminy wiejskie: Brzeźno /Brösen/, Zaspą /Saspe/ i Młyniska /Schelmühl/, a z powiatu Gdańskie Niziny gminy wiejskie: Wisłoujście, Stogi /Heubude/ i Krakowiec, część miejscowości Górki Zachodnie /Westlich Neufähr/ oraz obszar dworski Sączki /Riesefeld/. Do powiatu miejskiego szczecińskiego włączono: w r. 1900 - gminę miejską Grabowo oraz gminy wiejskie Drzetowo /Bredow/ i Niemierzyn /Nemitz/, w r. 1911 - obszary dworskie: Osowice /Eckerberg/ i Świerczewo /Schwarzow/; do powiatu miejskiego wrocławskiego w r. 1897 - gminę wiejską Borek /Kleinburg/ oraz gminę wiejską i obszar dworski Popiele /Pöpelwitz/; w r. 1904 - gminy wiejskie: Gaj /Herdain/, Tarnogaj /Dürrgoy/ i Rakowiec /Morgenau/ oraz obszary dworskie: Rakowiec i Zalesie /Leerbeutel/, w r. 1911 - gminę wiejską i obszar dworski Grabiszyn /Gräbschen/; do powiatu miejskiego raciborskiego w r. 1910 - gminę wiejską i obszar dworski Płonia /Plania/.

§ 5. Zmiany granic powiatowych w okresie 1873-1914 r. poza wymienionymi wyżej §§ 3 i 4.

W r. 1875 przeniesiono z powiatu piskiego do powiatu mrawowskiego gminę wiejską Wólka /Dietrichswalde/; z powiatu wołowskiego do powiatu ścinawskiego gminę wiejską i obszar dworski Iwno /Ibsdorf/, z powiatu niemczańskiego do powiatu ząbkowickiego gminę wiejską Kobyla Głowa /Kobelau/.

Ustawą z dn. 5.7.1876 dokonano następujących zmian: z powiatu węgorzewskiego do pow. darkiejmskiego przeniesiono obszar dworski Brożajcie /Broszeitschen/; z powiatu darkiejmskiego do pow. węgorzewskiego - obszar dworski Góry /Gurren/ oraz gminę wiejską Stare i Nowe Góry /Alt und Neu-Gurren/; z powiatu miastecckiego do powiatu słupskiego - gminy wiejskie i obszary dworskie: Kończewo /Cunsow/ z folwarkiem Kończewko /Cothelow/, Kwakowo /Quakenburg/, Skarszów /Scharsow/; z powiatu sławieńskiego do powiatu słupskiego - obszary dworskie

i gminy wiejskie: Duninowo /Dunnow/, Modła /Muddel/, "Linow", Zaleskie /Saleske/; z powiatu słupskiego do powiatu sławieńskiego - gminy wiejskie i obszary dworskie: Złakowo /Schlaskow/, Górsko /Goershagen/, Marszewo /Marsow/ i Wicko /Vietszke/; z powiatu miastecckiego do powiatu sławieńskiego - obszar dworski i gminę wiejską Janiewice /Jannewitz/: W r. 1878 z powiatu drawskiego /prow. Pomorze/ do powiatu wałeckiego /prow. Prusy Zachodnie/ przeniesiono gminę wiejską i obszar dworski Sadowo /Zadow/ oraz gminę wiejską Łowicz /Alt-Lobitz/. W tym samym roku z powiatu sławieńskiego do powiatu miastecckiego przeniesiono gminy wiejskie i obszary dworskie: Biesowiec /Beswitz/, Warcino /Varzin/, Osowo /Wussow/; Podgóry /Wendisch-Puddiger/ oraz obszary dworskie: Ciecholub /Techlipp/ i Mzdowo /Misdorf/. W r. 1882 przeniesiono do powiatu chojnickiego z powiatu starogardzkiego gminy wiejskie Pustki i Gotelp. W r. 1891 przeniesiono do powiatu gorzowskiego z powiatu myśliborskiego obszar dworski Brzeźno /Briesehorst/. W r. 1900 w rejencji poznańskiej przeniesiono z powiatu średzkiego do powiatu wiejskiego Poznań-Wschód gminę miejską i dystrykt policyjny Pobiedziska oraz gminy wiejskie Paczkowo, Sarbinowo i Sokolniki Gwiazdowskie, a także obszary dworskie Gwiazdowo i Puszczykowo. Ustawą z dn. 23.6.1909 r. wprowadzono następujące zmiany:

Z powiatu frydlańskiego do powiatu iławskiego przeniesiono obszar dworski Ganitajny /Gomtehnem/; z pow. iławskiego do pow. frydlańskiego - obszar dworski Pawłówka /Paulienem/; z pow. ełckiego do pow. oleckiego obszar dworski i gminę wiejską Cimoszki /Czymochem/.

§ 6. Tabele powierzchni powiatów 1871-1910 r.

Dla zilustrowania zmian, jakie w okresie 1870-1910 r. nastąpiły w podziale poszczególnych rejencji na powiaty i w ich rozgraniczeniu, podano we formie poniższych tabel liczby powierzchni powiatów według oficjalnych danych, zawartych w pruskich publikacjach spisów ludnościowych z r. 1871^{1/} oraz

1/ Preussische Statistik, t.30, Berlin 1875.

1910^{1/}. Dla rejencji: poznańskiej, bydgoskiej i gdańskiej zamieszczono ponadto liczby powierzchni powiatów z lat 1885^{2/} i 1890^{3/} ze względu na zmiany podziału administracyjnego, dokonane w latach 1886 i 1887 r. Jak już zaznaczono na wstępie, pewne niewielkie różnice w liczbach powierzchni poszczególnych powiatów nie zawsze obrazują zmiany granic powiatowych, lecz mogą być również wynikiem różnic w obliczeniach pomiarowych.

Obok polskiej nazwy powiatu podano także oficjalną nazwę niemiecką dla ułatwienia pracy korzystającym z pruskich wydawnictw statystycznych. W osobnej rubryce umieszczono daty utworzenia poszczególnych powiatów, przy czym data "1816/1819" ma charakter konwencjonalny, oznaczając, że odnośny powiat istniał od czasów reformy podziału administracyjnego po kongresie wiedeńskim 1815 r., ale bez przesądzenia, czy powiat o tej samej nazwie istniał już przedtym.

1/ Preussische Statistik, t.234, Berlin 1913

2/ ibid., t. 96, Berlin 1888

3/ ibid., t.121, Berlin 1893.

P r o w i n c j a p o z n a ń s k a

Rejencja poznańska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworz. powiatu	Powierzchnia w ha		powiaty 1816/19-1886 r.	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficjalna nazwa n-cka		1910 r.	1890 r.		1885 r.	1871 r.
1.	babimojski	Bomst	1816/1819	103 693	103 651	babimojski	103 641	103 628
2.	gostyński	Gostyn	1887	60 096	60 030	krobski /Krobia-		
3.	rawicki	Rawitsch	1887	49 592	49 534	-Kröben/	103 818	103 782
4.	grodziski	Grätz	1887	42 955	42 921	bukowski	95 194	95 156
5.	nowotomyski	Neutomischel	1887	52 300	52 283	/Buk/		
6.	jarociński	Jarocin	1887	72 134	72 028	-		
7.	pleszewski	Pleschen	1816/1819	48 246	48 081	pleszewski	103 001	102 917
8.	śremski	Schrimm	1816/1819	92 765	92 826	śremski	102 537	102 539
9.	wrzesiński	Wreschen	1816/1819	56 191	56 107	wrzesiński	69 176	69 156
10.	kępiński	Kempen	1887	45 827	45 781	ostrzeszowski	97 712	97 712
11.	ostrzeszowski	Schildberg	1816/1819	51 965	51 944	-		
12.	kościański	Kosten	1816/1819	60 809	60 692	kościański	116 135	116 115
13.	śmigielski	Schmigel	1887	55 440	55 454	-		
14.	koźmiński	Koschmin	1887	45 329	45 280	krotoszyński	95 410	95 396
15.	krotoszyński	Krotoschin	1816/1819	49 807	50 140	-		
16.	leszczyński	Lissa	1887	52 485	52 130	-		
17.	wschowski	Freustadt	1816/1819	47 718	47 959	wschowski	100 089	100 088
18.	międzychodzki	Birnbaum	1816/1819	64 236	64 210	-		
19.	skwierzyński	Schwerin	1887	65 035	65 069	międzychodzki	129 253	129 225
20.	międzyrzecki	Meseritz	1816/1819	115 338	115 256	międzyrzecki	115 257	115 237

c.d. - rejencji poznańskiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworz. powiatu	Powierzchnia w ha		powiaty 1816/19-1886 r.	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1890 r.		1885 r.	1871 r.
21.	obornicki	Obornik	1816/1819	108 789	109 483	obornicki	109 481	109 486
22.	odolanowski	Adelnau	1816/1819	48 267	47 921	-, odolanowski	89 262	89 218
23.	ostrowski	Ostrowo	1887	41 494	41 426	-		
24.	pow.wiejski Poznań-Wschód	Landkreis Posen-Ost	1887	66 355	45 673	-, poznański wiejs.	109 290	110 182
25.	pow. wiejski Poznań-Zach.	Landkreis Posen West	1887	63 780	63 656			
26.	poznański miejski	Stadtkreis Posen	przed 1870	3 392	943	poznański miejski	943	
27.	szamotulski	Samter	1815	109 346	109 223	szamotulski	109 213	109 035
28.	średzki	Schroda	1815	79 616	101 474	średzki	101 477	101 452

Rejencja bydgoska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworz. powiatu	Powierzchnia w ha			
	nazwa polska	oficj.nazwa niem.		1910 r.	1890 r.	1885 r.	1871 r.
1.	bydgoski wiejski	Landkreis Bromberg	1815	139 397	138 931	138 925	140 124
2.	bydgoski miejski	Stadtkreis Bromberg	1875	1 330	1 287	1 287	
3.	chodzieski	Kolmar	1815	109 281	109 447	109 444	109 431
4.	czarnkowski	Czarnikau	1815	81 265	80 318	156 342	156 467
5.	wieleński	Filehne	1887	76 218	76 065		
6.	gnieźnieński	Gnesen	1815	56 502	56 255		
7.	witkowski	Witkowo	1887	58 833	58 825	115 060	115 043

- c.d. rejencji bydgoskiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworz. powiatu	Powierzchnia w ha			
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiec.		1910 r.	1890 r.	1885 r.	1871 r.
8.	inowrocławski	Hohensalza	1815	103 019	103 838	165 286	165 225
9.	strzeliński	Strelin	1886	61 465	61 452	-	-
10.	mogileński	Mogilno	1815	73 306	73 343	93 429	93 419
11.	szubiński	Schubin	1815	91 682	91 465	116 239	116 180
12.	wągrowiecki	Wongrowitz	1815	103 654	103 698	132 888	132 960
13.	żniński	Znin	1887	74 049	74 127	-	-
14.	wyrzyski	Wirnitz	1815	116 151	115 991	115 981	115 980

Prowincja Prusy Zachodnie

Rejencja gdańska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworz. powiatu	Powierzchnia w ha		powiaty 1816/19-1886r.	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1890 r.		1885 r.	1871 r.
1.	elbląski wiejski	Landkreis Elbing	1816/1819	61 512	60 779	elbląski wiejski	60 770	61 971
2.	elbląski miejski	Stadtkreis Elbing	1874	1 256	1 255	elbląski miejski	1 239	-
3.	gdański miejski	Stadtkreis Danzig	1816/1819	3 667	1 977	gdański miejski	1 975	1 498
4.	Gdańskie Niziny	Danziger Niederung	1887	47 211	47 824	gdański wiejski	-	-
5.	Gdańskie Wyżyny	Danziger Höhe	1887	42 248	43 258	/Landkreis Danzig/	105 309	105 910

- c.d. rejencji gdańskiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworz. powiatu	Powierzchnia w ha		powiaty 1816/19-1886 r.	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1890 r.		1885 r.	1871 r.
6.	tczewski	Dirschau	1887	46 700	46 630	- stargardzki	137 804	138 441
7.	starogardzki	Pr.Stargard	1816/1819	105 501	105 732	↓		
8.	kartuski	Karthaus	1816/1819	139 724	139 653	kartuski	139 648	139 780
9.	kościerski	Berent	1816/1819	123 999	123 703	kościerski	123 689	123 406
10.	malborski	Marienburg	1816/1819	80 616	81 144	malborski	81 139	81 219
11.	pucki	Putzig	1887	58 225	58 199	↑ wejherowski	143 294	143 243
12.	wejherowski	Neustadt i/Westpr.	1816/1819	85 217	85 104	↓		

Rejencja kwidzyńska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	brodnicki	Strasburg	1816/1819	106 101	134 436
2.	chełmiński	Kulm	1816/1819	75 553	88 731
3.	grudziądzki wiejski	Landkreis Graudenz	1816/1819	78 007	7 ↓ 82 912
4.	grudziądzki miejski	Stadtkreis Graudenz	1898-1900	1 987	
5.	toruński wiejski	Landkreis Thorn	1816/1819	84 440	113 425
6.	toruński miejski	Stadtkreis Thorn	1900-1905	3 552	
7.	wąbrzeski	Briesen	1887	70 762	-
8.	chojnicki	Konitz	1816/1819	141 717	↑ 226 562
9.	tucholski	Tuchel	1875	85 778	
10.	człuchowski	Schlochau	1816/1819	213 897	213 484

- c.d. rejencji kwidzyńskiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
11.	kwidzyński	Marienwerder	1816/1819	95 910	95 100
12.	lubawski	Löbau	1816/1819	97 112	97 069
13.	suski	Rosenberg	1816/1819	104 160	103 893
14.	sztumski	Stuhm	1816/1819	64 161	63 935
15.	świecki	Schwetz	1816/1819	166 993	166 731
16.	wałęcki	Deutsch Krone	1816/1819	215 376	216 116
17.	złotowski	Flatow	1816/1819	153 082	152 434

Provincia Prusy Wschodnie

Rejencja królewiecka

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	braniewski	Braunsberg	1816/1819	94 623	94 588
2.	frydlandzki	Friedland	1816/1819	88 163	88 116
3.	gierdawski	Gerdauen	1816/1819	84 602	84 696
4.	iławicki	Pr. Eylau	1816/1819	123 155	123 196
5.	kętrzyński /rastemborski/	Rastenburg	1816/1819	87 419	87 485
6.	lidzbarski	Heilsberg	1816/1819	109 558	109 541
7.	morąski	Mohrungen	1816/1819	126 469	126 514
8.	pasłęcki	Pr. Holland	1816/1819	85 966	85 951
9.	świątosiekierski	Heiligenbeil	1816/1819	90 732	90 580

Rejencja gabińska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	dąbrowski	Da kehlen	1815	75 921	76 380
2.	gołdapski	Goldap	1815	99 400	98 203
3.	węgorzewski	Angerburg	1815	92 544	92 107
4.	olecki /margrabowski/	Oletzko v.Marggrabowa	1815	85 524	85 310

Rejencja olsztyńska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	ełcki	Lyk	1816/1819	111 403	112 753
2.	giżycki	Lötzen	1816/1819	89 454	89 526
3.	mragowski	Sensburg	1816/1819	123 375	123 114
4.	nidzicki	Neidenburg	1816/1819	163 761	163 269
5.	olsztyński wiejsk.	Landkreis Allenstein	1816/1819	130 468	I - 135 538
6.	olsztyński miejsk.	Stadtkreis Allenstein	1910	5 155	
7.	ostródzki	Osterode	1816/1819	155 061	155 110
8.	piski	Johannisburg	1816/1819	168 242	167 686
9.	reszelski	Rössel	1816/1819	85 308	85 199
10.	szczygieński	Ortelsburg	1816/1819	170 390	170 798

Prowincja pomorska

Rejencja koszalińska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	białogardzki	Belgard	1816/1819	113 203	112 599
2.	bobolicki	Bublitz	1872	70 817	70 548
3.	kołobrzESCO-karliński	Kolberg-Körlin	1872	92 831	93 004
4.	koszaliński	Köslin	1872	74 888	74 776
5.	bytowski	Butow	1816/1819	60 901	60 870
6.	drawski	Dramburg	1816/1819	117 346	118 719
7.	łęborski	Lauenburg	1816/1819	122 944	122 812
8.	miastecki	Rummelsburg	1816/1819	114 607	109 044
9.	sławieński	Schlave	1816/1819	158 620	163 731
10.	słupski wiejski	Landkreis Stolp	1816/1819	222 850	226 954 ^{1/}
11.	słupski miejski	Stadtkreis Stolp	1898	3 912	
12.	szczecinecki	Neustettin	1816/1819	200 357	200 657
13.	świdwiński	Schivelbein	1816/1819	50 341	50 236

1/ "Preussische Statistik", t.30 /spis 1871 r./ podaje 222.954 ha; w liczbie tej tkwi błąd, który sprostowano w powyższej tabeli zgodnie z danymi spisów statystycznych 1880 r. /226 722/, 1890 r. /226 673 ha/, 1895 r./226 954 ha/.

Rejencja szczecińska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	gryficki	Greifenberg	1816/1819	76 502	76 428
2.	gryfiński	Greifenhagen	1816/1819	96 532	96 299
3.	kamieński	Cammin	1816/1819	113 729	113 593
4.	nowogardzki	Naugardt	1816/1819	122 898	122 800
5.	pyrzycki	Pyritz	1816/1819	104 511	104 452
6.	reski /łobeski/	Rêgenwalde	1816/1819	118 775	118 946
7.	stargardzki miejski	Stadtkreis Stargard	1900-1905	4 206	121 984
8.	szadzki /star- gardzki wiejski/	Saatzig	1816/1819	117 849	
9.	szczeciński miejski	Stadtkreis Stettin	1816/1857	6 709	6 027
10.	szczeciński wiejski	Randow	1816/1819	130 991	131 677
11.	wkrzański	Uckermunde	1816/1819	83 206	83 119
12.	woliński	Usedom-Wollin	1816/1819	69 988	68 792

Prowincja brandenburska

Rejencja frankfurcka

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	chojnicki	Königsberg Nm.	1816/1819	152 234	153 376
2.	choszczeński	Arnswalde	1816/1819	126 436	126 413

- c.d. rejencji frankfurckiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
3.	frankfurcki miejski	Stadtkreis Frankfurt a/O	1827	5 981	5 798
4.	lubuski	Lebus	1816/1819	157 196	157 279
5.	gorzowski wiejski	Landkreis Landsberg	1816/1819	116 152	121 131
6.	gorzowski miejski	Stadtkreis Landsberg	1892	4 665	
7.	gubiński wiejski	Landkreis Gubin	1816/1819	107 767	
8.	gubiński miejski	Stadtkreis Gubin	1884	2 854	110 522
9.	krośnieński	Crossen a/O.	1816/1819	130 526	130 979
10.	myśliborski	Soldin	1816/1819	114 843	114 590
11.	Osowo-Wschód /sulęciński/	Ost-Sternberg	1873	114 224	224 368
12.	Osowo-Zachód /rypiński/	West-Sternberg	1873	111 723	
13.	strzelecki	Friedeberg	1816/1819	110 153	110 058
14.	sulechowsko-świe- bodziński	Züllichen-Schwiebus	1816/1819	91 607	91 556
15.	żarski	Sorau	1816/1819	122 795	123 648

Prowincja śląska

Rejencja legnicka

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	bolesławiecki	Bunzlau	1816/1819	104 432	103 927
2.	bolkowski	Bolkenhein	1816/1819	35 918	35 886
3.	głogowski	Glogau	1816/1819	93 592	93 571

- c.d. rejencji legnickiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiec		1910 r.	1871 r.
4.	jaworski	Jauer	1816/1819	32 882	32 780
5.	jeleniogórski	Hirschberg	1816/1819	59 855	59 832
6.	kamiennogórski	Landeshut	1816/1819	39 730	39 740
7.	koźuchowski	Freystadt	1816/1819	87 565	87 600
8.	legnicki wiejski	Landkreis Liegnitz	1816/1819	61 941	-
9.	legnicki miejski	Stadtkreis Liegnitz	1874	1 811	63 773
10.	lubański	Lauban	1816/1819	51 896	51 870
11.	lubiński	Lüben	1816/1819	63 059	63 031
12.	lwówecki	Löwenberg	1816/1819	75 132	75 127
13.	rozborski	Rottenburg i/Ob.L.	1816/1819	112 513	113 454
14.	szprotawski	Sprottau	1816/1819	73 015	72 691
15.	świerzawski	Schönau	1816/1819	34 891	34 851
16.	zgorzelecki wiejski	Landkreis Görlitz	1816/1819	86 323	-
17.	zgorzelecki miejski	Stadtkreis Görlitz	1873	1 844	87 608
18.	zielonogórski	Grünberg	1816/1819	86 043	85 690
19.	złotoryjsko-choj- nowski	Goldberg-Haynau	1816/1819	60 940	60 945
20.	żagański	Sagan	1816/1819	11 219	110 953

Rejencja wrocławska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	brzeski wiejski	Landkreis Brieg	1816/1819	59 625	T ↓ 60 352
2.	brzeski miejski	Stadtkreis Brieg	1907	1 167	
3.	bystrzycki	Habelschwerdt	1816/1819	79 153	79 082
4.	dzierżoniowski	Reichenbach	1816/1819	36 208	36 199
5.	górowski	Guhren	1816/1819	67 939	67 923
6.	kłodzki	Glatz	1816/1819	52 726	52 806
7.	milicki	Militsch	1816/1819	93 278	93 124
8.	namysłowski	Namslau	1816/1819	58 418	58 388
9.	niemczański	Himptsch	1816/1819	37 635	37 896
10.	noworudzki	Neurode	1854	31 704	31 698
11.	oleśnicki	Öls	1816/1819	90 002	89 888
12.	oławski	Ohlau	1816/1819	61 750	61 619
13.	strzegomski	Striegau	1816/1819	29 971	29 936
14.	strzeliński	Strehlen	1816/1819	34 493	34 415
15.	sycowski	Gross Wartenberg	1816/1819	81 389	81 231
16.	ścinański	Steinau	1816/1819	42 233	41 670
17.	średzki	Neumarkt	1816/1819	71 214	71 233
18.	świdnicki wiejski	Landkreis Schweidnitz	1816/1819	57 621] 59 208
19.	świdnicki miejski	Stadtkreis Schweidnitz	1899	1 488	
20.	trzebnicki	Trebnitz	1816/1819	82 011	81 015
21.	wałbrzyski	Waldenburg	1816/1819	37 769	37 760

- c.d. rejencji wrocławskiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
22.	wołowski	Wohlau	1816/1819	80 346	80 508
23.	wrocławski wiejski	Landkreis Breslau	1816/1819	73 976	75 086
24.	wrocławski miejski	Stadtkreis Breslau	1816/1819	4 229	3 020
25.	ząbkowicki	Frankenstein	1816/1819	48 277	47 913
26.	ziębicki	Münsterberg	1816/1819	34 354	34 358

Rejencja opolska

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwa polska	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
1.	bytowski wiejski	Landkreis Beuthen	1815	9 892	┌ 12 588
2.	bytowski miejski	Stadtkreis Beuthen	1890	2 258	
3.	królewsko-hucki miejski	Stadtkreis Königshütte	1898	617	┌ 18 689
4.	katowicki wiejski	Landkreis Kattowitz	1873	18 168	
5.	katowicki miejski	Stadtkreis Kattowitz	1899	465	┌ 90 222
6.	tarnogórski	Tarnowitz	1873	32 759	
7.	zabrski	Zabrze	1873	11 964	12 152
8.	gliwicki miejski	Stadtkreis Gleiwitz	1897	2 792	┌ 90 222
9.	toszkowsko-gliwic- ki /wiejski/	Landkreis Tost-Gleiwitz	1815	87 998	

- c.d. rejencji opolskiej

Lp.	Powiaty w roku 1910		data utworzenia powiatu	Powierzchnia w ha	
	nazwy polskie	oficj.nazwa niemiecka		1910 r.	1871 r.
10.	głubczycki	Leobschütz	1815	69 076	68 996
11.	grodkowski	Grottkau	1815	51 981	51 924
12.	kluczborski	Kreuzburg	1815	55 311	55 083
13.	kozielski	Cosel	1815	67 551	67 394
14.	lubliniecki	Lublinitz	1815	101 045	100 929
15.	niemodliński	Falkenberg	1815	60 442	60 178
16.	nyski wiejski	Landkreis Neisse	1815	70 354	-
17.	nyski miejski	Stadtkreis Neisse	1911	850	└ 71 091
18.	oleski	Rosenberg	1815	89 878	90 113
19.	opolski wiejski	Landkreis Oppeln	1815	140 755	-
20.	opolski miejski	Stadtkreis Oppeln	1899	1 776	└ 142 754
21.	prudnicki	Neustadt i/O.S.	1815	79 895	79 814
22.	pszczyński	Pless	1815	106 502	106 032
23.	raciborski wiejski	Landkreis Ratibor	1815	83 655	-
24.	raciborski miejski	Stadtkreis Ratibor	1903	2 193	└ 85 778
25.	rybnicki	Rybnik	1815	85 300	85 207
26.	strzelecki	Gross Strehlitz	1815	89 559	89 974

R o z d z i a ł III.

OKRES 1918 - 1939 r.

§ 1. Zmiana granic państwowych według postanowień traktatu wersalskiego i związana z tym reorganizacja podziału administracyjnego.

W myśl postanowień traktatu wersalskiego 1919 r. Rzesza Niemiecka zwróciła Polsce przeważającą większość obszaru W.Księstwa Poznańskiego i Prus Zachodnich, małe części rejencji olsztyńskiej i wrocławskiej oraz drobne skrawki rejencji koszalińskiej. Poza tym z części obszaru rejencji gdańskiej utworzono terytorium Wolnego Miasta Gdańska^{1/}.

Z obszaru W.Księstwa Poznańskiego i Prus Zachodnich pozostały wówczas w granicach Niemiec następujące terytoria:

- a/ z rejencji poznańskiej - część powiatu wschowskiego z m. Wschową, mała część pow. babimojskiego z m. Babimostem, większa część powiatu międzyrzeckiego z m. Międzyrzeczem oraz skrawki powiatów krotoszyńskiego /2 ha/, rawickiego /8 ha/, leszczyńskiego /45 ha/ i międzychodzkiego /103 ha/;
- b/ z rejencji bydgoskiej - część powiatów czarnkowskiego i wieleńskiego z miastami powiatowymi, część powiatu chodzieskiego i powiat miejski pilski;
- c/ z rejencji gdańskiej - część powiatu Gdańskie Niziny, część powiatu malborskiego z Malborkiem, powiat miejski elbląski, część powiatu wiejskiego elbląskiego oraz skrawki powiatów: kartuskiego /1 474 ha/, wejherowskiego i puckiego;

1/ Terytorium Wolnego Miasta Gdańska składało się z d. powiatu miejskiego gdańskiego, większej części d. pow. Gdańskie Wyżyny, części d. pow. Gdańskie Niziny, większej części d. pow. malborskiego, mniejszej części d. pow. wiejskiego elbląskiego i z części d. powiatu tczewskiego.

d/ z rejencji kwidzyńskiej - powiat sztumski, prawie cały powiat suski /Polsce przypadło tylko 531 ha/, część pow. kwidzyńskiego położona na prawym brzegu Wisły^{1/}, skrawek pow. lubawskiego /166 ha/, część powiatu złotowskiego z m. Złotowem, prawie cały pow. człuchowski - z m. Człuchowem, część powiatu chojnickiego i skrawek pow. grudziądzkiego /z tego powiatu po stronie niemieckiej pozostały 223 ha/.

Z rejencji olsztyńskiej Polsce na mocy traktatu wersalskiego przypadła tylko część pow. nidzickiego z m. Działdowem oraz skrawek pow. ostródzkiego /1 524 ha/, z rejencji wrocławskiej - znaczna część powiatu sycowskiego /bez miasta Sycowa/ oraz skrawki powiatów bytowskiego /820 ha/, słupskiego /100 ha/ i lęborskiego /47 ha/. Zmiana granicy państwowej nie pociągnęła za sobą zmiany podziału administracyjnego rejencji: olsztyńskiej, wrocławskiej i koszalińskiej, tyle tylko, że zmieniły się nieco granice niektórych powiatów.

Zupełnie inaczej rzecz się miała z Poznańskim i Prusami Zachodnimi. Obie te prowincje faktycznie przestały istnieć. To co z nich zostało w Rzeszy Niemieckiej, stanowiło dwa pasy pograniczne, przedzielone obszarem Rzeczypospolitej Polskiej: jeden - na zachodniej granicy Prus Wschodnich, drugi - na wschodniej granicy rejencji frankfurckiej i koszalińskiej, rozdzielony w dodatku na kilka części nie mających ze sobą łączności terytorialnej. W tym stanie rzeczy obie kadłubowe prowincje: "Poznańskie /"Posen"/ i "Prusy Zachodnie" powinny były - wraz ze swymi nazwami, a zwłaszcza pierwszą - ulec odrazu całkowitej likwidacji. Stało się jednak inaczej. Rząd niemiecki, dla zamanifestowania swych roszczeń terytorialnych i tendencji odwetowych w stosunku do Polski, zachował w podziale administracyjnym kraju te kadłubowe okręgi administracyjne i ich nazwy. Mianowicie w r. 1922 w miejsce prowincji "Poznańskie" i "Prusy Zachodnie" utworzono: 1° - nową prowincję pod nazwą "Grenzmark Posen-Westpreussen" /marchia pograniczna Poznańskie-Prusy Zachodnie/; 2° - w prowincji "Prusy

1/ Nieco później, po plebiscycie na Mazurach, przyznano Polsce decyzją Rady Ambasadorów z dn. 12.8.1920 r. pięć wsi nadwiślańskich pow. kwidzyńskiego na prawym brzegu Wisły.

Wschodnie" nową, czwartą rejencję pod nazwą "Prusy Zachodnie".

W skład tzw. Marchii /Grenzmark/ z siedzibą w Pile weszły wszystkie niemal obszary, jakie pozostały w Rzeszy z dawnej prowincji poznańskiej oraz ta część d. Prus Zachodnich, która znalazła się po stronie niemieckiej, oddzielona od Prus Wschodnich województwem pomorskim Rzeczypospolitej Polskiej^{1/}. "Marchia" była tworem całkowicie sztucznym. Podzielona na 9 powiatów nie stanowiła zwartego terytorium, lecz składała się z trzech rozdzielonych od siebie części. Część północna obejmowała powiaty: człuchowski, notecki, wałecki, złotowski i powiat miejski pilski. Część środkowa "Marchii" składała się z powiatów: babimojskiego, międzyrzeckiego i skwierzyńskiego. Część południowa stanowiła powiat wschowski.

Wymieniony wyżej powiat notecki z siedzibą w Trzciance został utworzony z pozostałych w Rzeszy części dawnych powiatów: wieleńskiego, czarnkowskiego i chodzieskiego^{2/}.

Rejencja Prusy Zachodnie objęła te ziemie, które pozostały po stronie niemieckiej z dawnej prowincji tej nazwy, a miały łączność terytorialną z Prusami Wschodnimi tj. powiaty: elbląski miejski, elbląski wiejski^{3/}, kwidzyński, malborski, suski i sztumski.

§ 2. Zmiany w podziale administracyjnym Śląska w związku z plebiscytem i nową granicą państwową na Górnym Śląsku.

Ustawą z dn. 14.10.1919 r. podzielono prowincję śląską w związku z zapowiadzianym plebiscytem na dwie prowincje: Górny Śląsk i Dolny Śląsk; do pierwszej zaliczono rejencję opolską, do drugiej - rejencje wrocławską i legnicką.

Rozgraniczenie obu prowincji posiadało charakter tymczasowy i miało obowiązywać do chwili rozstrzygnięcia sprawy

1/ Z wyjątkiem przyznanych Niemcom skrawków pow. kartuskiego i wejherowskiego; skrawki te włączono do pow. bytowskiego i lęborskiego /rej. koszalińska/.

2/ Z wyjątkiem gminy Skórka /Schönfeld/ przyłączonej do pow. złotowskiego.

3/ Do powiatu wiejskiego elbląskiego wcielono tę część d. pow. Gdańskie Niziny, która nie weszła w skład obszaru Wolnego Miasta Gdańska.

Górnego Śląska na drodze plebiscytu. Gdy w okresie przedplebiscytowym Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił 15.7.1920 r. statut organiczny woj. śląskiego, wówczas w odpowiedzi na ten krok Reichstag uchwalił ustawę z dn. 27.11.1920 r., w której zapowiedziano, że w 2 miesiące po przejęciu administracji Górnego Śląska przez władze niemieckie zostanie przeprowadzone głosowanie ludowe w tym celu, by ludność Górnego Śląska zdecydowała, czy ma on nadal pozostać w związku z Prusami, czy też ma tworzyć osobny "Kraj" /Land/ Rzeszy Niemieckiej. Chodziło o to, by nieobowiązującą obietnicą autonomii zachęcić Ślązaków do głosowania za II Rzeszą. Po plebiscycie /20.3.1921 r./ i wyznaczeniu w październiku 1921 r. granicy polsko-niemieckiej na Górnym Śląsku przeprowadziły Niemcy w dn. 3.9.1922 r. głosowanie powszechne zapowiedziane ustawą z dn. 27.11.1920 r. Według oficjalnych obliczeń 517 760 głosów padło za związkiem z Prusami, 50 528 - za autonomią. W konsekwencji rejencja opolska pozostała prowincją pruską.

Z rejencji tej ubyły, zwrócone Polsce, następujące powiaty: cały pszczyński, cały katowicki wiejski i katowicki miejski, cały królewsko-hucki miejski, prawie cały tarnogórski z Tarnowskimi Górami, większa część lublinieckiego z Lublińcem, większa część rybnickiego z Rybnikiem, mniejsza część raciborskiego, część zabrskiego i część bytomskiego.

W niemieckim podziale administracyjnym wszystkie powiaty przecięte granicą państwową utrzymały się jako tzw. powiaty kadłubowe /Restkreise/ do 1927 r., kiedy to ustawą z dn. 5.1. wprowadzono następujące zmiany:

- a/ zniesiono kadłubowy powiat "rybnicki" dzieląc go między powiaty raciborski i toszkowsko-gliwicki;
- b/ zniesiono kadłubowy powiat "lubliniecki", wcielając go do nowoutworzonego powiatu dobrodzieńskiego /Guttentag/;
- c/ zniesiono kadłubowy powiat wiejski zabrski, dzieląc go między nowoutworzony powiat miejski zabrski /Hindenburg/ i powiat miejski gliwicki;
- d/ połączono kadłubowe powiaty: bytowski i "tarnogórski" w jeden powiat, któremu ze względów propagandowo rewizjonis-

tycznych nadano podwójną nazwę "bytomsko-tarnogórskiego" /Beuthen-Tarnowitz/;

- e/ 3 gminy wiejskie i 3 obszary dworskie przeniesiono z powiatu kozielskiego do toszkowsko-gliwickiego;
- f/ dokonano drobnej korekty granicy między pow. dobrodzieńskim z jednej strony, a powiatami oleskim, strzeleckim i opolskim;
- g/ zwiększono obszar powiatu miejskiego raciborskiego kosztem powiatu wiejskiego o tej samej nazwie;
- h/ zwiększono obszar powiatu miejskiego gliwickiego kosztem powiatu wiejskiego toszkowsko-gliwickiego;
- i/ zwiększono obszar powiatu miejskiego zabrskiego kosztem kadłubowego powiatu "tarnogórskiego";
- j/ zwiększono obszar powiatu miejskiego bytomskiego kosztem kadłubowych powiatów wiejskich: bytomskiego i tarnogórskiego.

Wskutek powyższych zmian ustalili się następujący podział administracyjny prowincji Górny Śląsk:

Rejencja opolska

powiaty:

1/ bytomsko-tarnogórski /wiejski/	11/ nyski wiejski
2/ bytomski miejski	12/ nyski miejski
3/ dobrodzieński	13/ oleski
4/ gliwicki miejski	14/ opolski wiejski
5/ toszkowsko-gliwicki	15/ opolski miejski
6/ głubczycki	16/ prudnicki
7/ grodkowski	17/ raciborski wiejski
8/ kluczborski	18/ raciborski miejski
9/ kozielski	19/ strzelecki
10/ niemodliński	20/ zabrski miejski.

§ 3. Zmiany podziału administracyjnego rejencji koszalińskiej wrocławskiej i legnickiej w r. 1932-1933.

W ramach akcji oszczędnościowej, mającej na celu obniżenie kosztów administracji państwowej dokonano w r. 1932 reformy podziału wymienionych wyżej rejencji, zmniejszając liczbę powiatów. Ustawą z dn. 1.8.1932 r. uzupełnioną i skorygo-

waną przez ustawę z dn. 27.9.1932 r. wprowadzono następujące zmiany z ważnością od 1.10.1932 r.

W rejencji koszalińskiej zniesiono powiaty bobolicki i świdwiński. Powiat bobolicki włączono do koszalińskiego z wyjątkiem 13 gmin, które podzielono między powiaty: szczeciński, miasteczki i białogardzki. Powiat świdwiński połączono z białogardzkim oprócz 3 gmin, wcielonych do pow. drawskiego.

W rejencji wrocławskiej zniesiono powiaty: niemczański, noworudzki, brzeski, strzegomski, ścinawski i ziebicki. Powiat niemczański połączono zasadniczo z dzierzoniowskim, ale równocześnie znaczną część zniesionego powiatu włączono do powiatów strzelińskiego i wrocławskiego, a 2 gminy do pow. ząbkowickiego. Powiat noworudzki połączono z kłodzkim, który równocześnie powiększono też o 1 gminę przeniesioną z pow. ząbkowickiego i 1 gminę pow. bystrzyckiego. Powiat brzeski połączono z oławskim. Powiat strzegomski - ze świdnickim. Powiat ścinawski - z wołowskim, oprócz m. Rudnej i 11 gmin wiejskich, które wcielono do pow. lubińskiego w rejencji legnickiej. Powiat ziebicki - z ząbkowickim oprócz 16 gmin, które przyłączono do powiatu strzelińskiego. Ponadto dokonano następujących zmian w granicach powiatów. Do pow. wrocławskiego przyłączono z pow. świdwickiego m. Sobótkę i 16 gmin wiejskich, a z pow. średzkiego m. Kąty i 19 gmin wiejskich. Z pow. oławskiego m. Wiązów i 8 gmin wiejskich przeniesiono do pow. strzelińskiego. Z pow. wołowskiego 22 gminy przeniesiono do pow. górowskiego. Do pow. średzkiego włączono z powiększonego powiatu świdnickiego 18 gmin, które dotychczas znajdowały się częściowo w zlikwidowanym powiecie strzegomskim, częściowo w dawnym powiecie świdnickim. Naodwrot, z powiatu średzkiego włączono do pow. świdnickiego jedną gminę.

W rejencji legnickiej zniesiono powiaty: bolkowski, jaworski, koźuchowski, świerzawski i żagański. Powiat bolkowski połączono z kamiennogórskim. Powiat jaworski - z legnickim z wyjątkiem 4 gmin, które wcielono do pow. złotoryjskiego. Powiat koźuchowski podzielono między zielonogórski i głogowski. Powiat świerzawski połączono ze złotoryjsko-chojnowskim oprócz m. Miedzianki i 12 gmin wiejskich włączonych do

pow. jeleniogórskiego oraz 21 gmin przyłączonych do pow. kamiennogórskiego. Powiat żagański podzielono między powiaty: szprotawski, rozborski /Rothenburg/ i zwiększony zielonogórski. Ponadto 2 gminy pow. jeleniogórskiego przeniesiono do pow. kamiennogórskiego, a 1 gminę pow. złotoryjskiego - do pow. legnickiego. Powiat złotoryjsko-chojnowski otrzymał nazwę złotoryjskiego.

Niektóre z opisanych wyżej zmian w podziale administracyjnym rejencji wrocławskiej i legnickiej przetrwały zaledwie do 1933 r., kiedy to ustawą z dn. 17.7. reaktywowano z dniem 1.10.1933 r. powiaty brzeski, koźuchowski i jaworski. Dwa pierwsze powiaty otrzymały granice takie, jakie posiadały przed 1.10.1932 r.. W skład pow. jaworskiego weszły: 1° te gminy powiatu legnickiego, które do 1.10.1932 r. należały do pow. jaworskiego; 2° - obszar dawnego rozwiązanego z dn. 1.10.1932 r., powiatu bolkowskiego; 3° - te gminy powiatu kamiennogórskiego, które do 1.10.1932 r. należały do zniesionego wówczas powiatu świerzawskiego.

§ 3. Powiaty miejskie w okresie od r.1918 do 1.9.1939 r.

W porównaniu ze stanem z r. 1911 przybyło 8 powiatów miejskich. Mianowicie z powiatów wiejskich zostały wydzielone następujące miasta: w rejencji koszalińskiej - Koszalin /między 1919 a 1925 r./ i Kołobrzeg /1920 r./; w rejencji legnickiej - Głogów /1920 r./, Jelenia Góra /1919-1925 r./ i Zielona Góra /1919-1925 r./ wcielona w r.1933 z powrotem do powiatu wiejskiego zielonogórskiego; w rejencji wrocławskiej - Brzeg /1912-1919 r./ i Wałbrzych /1922-1925 r./; w rejencji opolskiej - Zabrze /1927 r./.

W omawianym okresie uległy powiększeniu obszary niektórych powiatów miejskich. Z pruskiego zbioru ustaw /Preussische Gesetzsammlung/, który rejestruje zmiany w tym zakresie do r. 1934 włącznie, wynika, że następujące powiaty miejskie rozszerzyły swe granice: Nysa /1921/, Zgorzelec /1925, 1929/, Bytom /1927/, Gliwice /1927/, Racibórz /1927/, Wrocław /1928/, Głogów /1931/, Wałbrzych /1934/.

Poza tym w roku 1930 nastąpiła wymiana pewnych terenów między powiatem miejskim pilskim i powiatem noteckim. Wiadomo też /zob. niżej § 5/, że w r. 1939 uległ zwiększeniu obszar powiatu miejskiego szczecińskiego.

Na szczególną uwagę zasługuje ogromne zwiększenie w r. 1928 terytorium powiatu miejskiego wrocławskiego, do którego przyłączono następujące gminy lub obszary dworskie:

- a/ z powiatu wrocławskiego wiejskiego - Gądów Mały, Złotniki, Dąbie, Partynice, Pracze Odrzańskie, Karłowice, Kozanów, Kowale, Krzyki, Poświętne, Nowy Dwór, Muchobór Mały, Osobowice, Opatowice, Pilczyce, Różanka, Kuźniki, Swojczyce, Stabłowice, Księżę Wielkie, Księżę Małe, Bartoszowice, Biskupin, Bierdzany, Zacisze, Siedlec, Sępólno oraz części gmin wiejskich i obszarów dworskich: Maślice Wielkie i Małe, Żerniki, Ołtaszyn, Wojszyce, Mokry Dwór, Wojnów, Kończyce, Polanowice, Sołtysowice, Strachocin;
- b/ z powiatu średzkiego - gminy wiejskie Leśnica i Ratyń, obszar dworski Leśnica i większa część obszaru dworskiego Ratyń;
- c/ z powiatu oleśnickiego - gmina wiejska Psie Pole i prawie cały obszar dworski tej nazwy.

Znacznie powiększony został w r. 1939 powiat miejski szczeciński, do którego przeniesiono z pow. gryfińskiego gminy: Klęskowo, Płonia, Śmierdnica i Żydowce, a z powiatu wiejskiego szczecińskiego - miasta Dąbie i Police oraz gminy wiejskie: Bezrzecze, Będargowo, Bukowo, Glinki, Gocław, Gołęcino, Gumieńce, Karwowo, Krzekowo, Kurów, "Möhringen", Mścięcino, Osów, Pilchowo, Podjuchy, Pomorzany, Przeclaw, Przęsocin, Siadło Dolne, Siadło Górne, Siedlice, Skolwin, Stare Leśne, Stabno, Ustowo, Warszewo, Warzymice, Wołczkowo, Zdroje, Żelechowa, część gmin Dołuże i Tanowo, a także las i obszar dworski Zaborsko oraz jezioro Dąbie.

§ 4. Hitlerowska reforma podziału administracyjnego z r. 1938.

Ustawą z dnia 21.3.1938 r. zostały wprowadzone następujące zmiany granic między prowincjami: brandenburską, pomorską

i śląską:

- 1/ połączono obie prowincje śląskie /Dolny Śląsk i Górny Śląsk/ w jedną prowincję "Śląsk",
 - 2/ zniesiono prowincję "Marchia graniczna Poznańskie-Prusy Zachodnie",
 - 3/ utworzono w prowincji brandenburskiej rejencję p.n. "Marchia graniczna Poznańskie-Prusy Zachodnie /Grenzmark-Posen-Westpreussen/ z siedzibą w Pile. Do rejencji tej zaliczono następujące powiaty dawnej "Marchii":
 - a/ człuchowski, b/ notecki, c/ pow. m.pilski, d/ wałecki, e/ złotowski, a także 3 powiaty należące dotąd do rejencji frankfurckiej, prow. brandenburskiej: choszczeński, strzelecki i myśliborski. Do rejencji "Marchia Pograniczna" włączono również 2 powiaty wchodzące dotąd w skład rejencji koszalińskiej: drawski i szczecinecki. Powiaty międzyczęcki i skwierzyński należące dotychczas do "Marchii granicznej" przyłączono obecnie do rej. frankfurckiej.Równocześnie rozwiązano pow. babimojski, wchodzący dotąd w skład "Marchii"; 10 gmin tego powiatu przypadło powiatowi zielonogórskiemu /rej. legnicka/, pozostałe - powiatowi sulechowsko-świebodzińskiemu /rej. frankfurcka/. Powiat wschowski należący dotąd do "Marchii", został wcielony do rej. legnickiej na Śląsku z wyjątkiem jednej gminy, która nie posiadała łączności terytorialnej z resztą powiatu, a którą włączono obecnie do pow. zielonogórskiego.
- Równocześnie z rejencji szczecińskiej przeniesiono do rejencji koszalińskiej powiaty gryficki i reski jako ekwiwalent wyłączonych z tej rejencji powiatów drawskiego i szczecineckiego. Połączenie obu prowincji śląskich nastąpiło w dn. 1.4.1938 r. Natomiast wszystkie pozostałe postanowienia ustawy z 21.3.1938 r. zanim weszły w życie, uległy dużym zmianom na mocy ustawy z dn. 2.9.1938 r. Mianowicie nowoutworzoną "Marchię" włączono do prowincji pomorskiej, a nie do brandenburskiej, jak to orzekała pierwsza ustawa. Po drugie, z dawnej "Marchii" przeniesiono do rej. frankfurckiej nie trzy powiaty, a tylko dwa, tj.

choszczeński i strzelecki.

Reforma 1938 r. była wyrazem zmian politycznych, jakie dokonały się w Niemczech po objęciu władzy przez Hitlera. Poprzednio, utworzona w r. 1922 "Marchia graniczna" miała swą konfiguracją na mapie Rzeszy przypominać Niemcom i zagranicy "krwawiącą" granicę z Polską, służąc propagandzie rewizjonistycznej. Po upływie kilku lat rządów hitlerowskich propaganda ta doszła już do szczytu, a III Rzesza szybkimi krokami zmierzała do podboju Polski. W tych warunkach rząd hitlerowski mógł sobie pozwolić na zlikwidowanie anomalii, jaką było dotychczasowe ukształtowanie geograficzne i rozczłonkowanie "Marchii", by w ten sposób uzyskać znacznie lepszy podział administracyjny ziem pogranicznych. Podzielono je na okręgi zwarte terytorialnie, zdolne do względnie samodzielnego bytu gospodarczego, a przede wszystkim ułatwiające pod względem administracyjno-policyjnym dyskryminacyjną politykę wobec ludności polskiej, znajdującej się pod rządami niemieckimi.

§ 5. Inne zmiany podziału administracyjnego nieuwzględnione wyżej w §§ 1 - 4.

Około r. 1927 powiat frydlański w rejencji królewieckiej przemianowano na bartoszycki /Bartenstein/, przyczym w związku ze zmianą siedziby powiatu skorygowano jego granicę z powiatem iławeckim.

W roku 1939 rozporządzeniem z dn. 15.10. zniesiono w rejencji szczecińskiej powiat "Randow" tzn. powiat wiejski szczeciński, dzieląc go między powiaty gryfiński i wkrzański /Uckermünde/, szczeciński miejski i nowogardzki.

W roku 1934 do powiatu wałbrzyskiego /rej. wrocławska/ przeniesiono z pow. kamiennogórskiego /rej. legnicka/ 3 gminy, a z pow. jaworskiego /rej. legnicka/ 2 gminy.

Późniejsze - zapewne niewielkie - zmiany w rozgraniczeniu powiatów, dokonane w latach 1935-1939, nie są w niniejszym opracowaniu uwzględnione oprócz podanych wyżej, związanych ze zniesieniem powiatu wiejskiego szczecińskiego.

R o z d z i a ł IV.

OKRES 1939 - 1945^{1/}

§ 1. Zmiany podziału administracyjnego i utworzenie nowych okręgów administracyjnych w następstwie okupacji Polski.

Hitlerowskie Niemcy po zajęciu we wrześniu 1939 r. ziem Rzeczypospolitej Polskiej uznały państwo polskie za nieistniejące i już w październiku 1939 r., z pogwałceniem prawa międzynarodowego, wcieliły do Rzeszy dużą część okupowanych ziem Polski. Dokonano tego w sposób następujący:

- 1/ Większą część województwa pomorskiego i całe terytorium Wolnego Miasta Gdańska połączono z obszarem dotychczasowej rejencji "Prusy Zachodnie", tworząc z tych terenów nową prowincję Rzeszy pod nazwą "Reichsgau Danzig-Westpreussen", podzieloną na 3 rejencje: kwidzyńską, gdańską i bydgoską.
- 2/ Do pomniejszonej w ten sposób prowincji Prusy Wschodnie wcielono: a/ północną część woj. warszawskiego, z której utworzono nową rejencję ciechanowską, b/ powiat suwalski, który włączono do rej. gabińskiej, c/ powiat działowski, który przyłączono do pow. nidzickiego /rej. olsztyńska/, przywracając tym samym stan sprzed 1919 r.,
- 3/ Z woj. poznańskiego, większej części woj. łódzkiego, kilku powiatów woj. bydgoskiego /szubiński, inowrocławski, aleksandrowski, włocławski/ i pow. gostynińskiego /woj. warszawskie/ utworzono nową prowincję Rzeszy pod nazwą "Reichsgau Wartheland", którą podzielono na 3 rejencje: poznańską, inowrocławską i łódzką.
- 4/ Następujące tereny włączono do rejencji opolskiej:
a/ część woj. śląskiego tj. powiat lubliniecki oraz tę część powiatu rybnickiego, która przed r. 1921 należała pod rządami pruskimi do pow. raciborskiego; b/ z woj.

1/ W opracowaniu tego okresu zostały uwzględnione tylko najważniejsze fakty dotyczące podziału administracyjnego okupowanych terenów Rzeczypospolitej Polskiej oraz związane z tym zmiany podziału tych ziem polskich, które znajdowały się pod rządami niemieckimi w okresie międzywojennym.

i kieleckiego większą część pow. zawierciańskiego z Zawierciem i część pow. częstochowskiego, z której utworzono nowy powiat z siedzibą w Blachowni.

- 5/ Utworzono w prowincji śląskiej nową rejencję, mianowicie katowicką. W jej skład weszły następujące terytoria:
- a/ z woj. śląskiego - powiaty tarnogórski, katowicki wiejski i miejski, chorzowski miejski, pszczyński, większa część rybnickiego z Rybnikiem, bielski i cieszyński z Zaolziem zajęтым przez Polskę w r. 1938;
 - b/ z woj. kieleckiego - powiaty będziński, część olkuskiego z Olkuszem, sosnowiecki miejski;
 - c/ z woj. krakowskiego - powiaty bialski, żywiecki, część chrzanowskiego z Chrzanowem, część wadowickiego z Wadowicami;
 - d/ z rejencji opolskiej - powiaty miejskie: gliwicki, zabrski i bytowski oraz powiaty wiejskie: toszkowsko-gliwicki i bytomsko-tarnogórski.

Dekretem z dn. 20.12.1940 r. podzielono z dniem 18.1. 1941 r. prowincję Śląską na 2 prowincje: Górny Śląsk /rejencje: opolska i katowicka/ z siedzibą w Katowicach i Dolny Śląsk /rejencje: legnicka i wrocławska/ z siedzibą we Wrocławiu. Z tej części okupowanych ziem polskich, która nie została bezpośrednio wcielona do Rzeszy, utworzono tzw. Generalną Gubernię.

§ 2. Podział na powiaty większych okręgów administracyjnych, nowo-
utworzonych i zmienionych w związku z okupacją Polski.

Na obszarach okupowanych Niemcy naogół zachowali dotychczasowy, polski podział na powiaty. Uległy zmianie granice tych powiatów, które zostały przecięte granicą Generalnej Gubernii lub granicą państwową ze Związkiem Radzieckim. W niektórych wypadkach zastosowano system łączenia dwóch powiatów w jeden. Niemcy z reguły unikali łączenia w granicach jednego powiatu terenów będących pod zaborem niemieckim w okresie międzywojennym z terenami R.P. okupowanymi w r. 1939. Do wyjątków należą powiaty: nidzicki i raciborski /zob. wyżej § 1/. Nie uległy zmianie dawne granice Wolnego Miasta Gdańska,

którego terytorium podzielono na 2 powiaty wiejskie tj. gdański i nowodworski /"Grosses Werder"/ i na 2 powiaty miejskie: gdański i sopocki.

Podział omawianych okręgów administracyjnych na powiaty według stanu ze stycznia 1941 r. był następujący:

I. Reichsgau Danzig-Westpreussen

1. Rejencja kwidzyńska

powiaty:

1/ brodnicki	7/ malborski
2/ grudziądzki wiejski	8/ rypiński
3/ grudziądzki miejski	9/ suski
4/ kwidzyński	10/ sztumski
5/ lipnowski	11/ wąbrzeski.
6/ lubawski	

2. Rejencja gdańska

powiaty:

1/ chojnicki	8/ kościerski
2/ elbląski wiejski	9/ nowodworski
3/ elbląski miejski	10/ sopocki miejski
4/ gdański wiejski	11/ starogardzki
5/ gdański miejski	12/ tczewski
6/ gdański miejski	13/ wejherowski.
7/ kartuski	

3. Rejencja bydgoska

powiaty:

1/ bydgoski wiejski	6/ toruński wiejski
2/ bydgoski miejski	7/ toruński miejski
3/ chełmiński	8/ tucholski
4/ sempoleński	9/ wyrzyski.
5/ świecki	

II. Rejencja ciechanowska /w prow.Prusy Wschodnie/

powiaty:

1/ ciechanowski	2/ makowski

3/ mławski	6/ płoński
4/ ostrołęcki	7/ przasnyski
5/ płocki	8/ pułtuski
	9/ sierpecki.

III. Reichsgau Wartheland

1/ Rejencja poznańska

powiaty:

1/ chodzieski	10/ obornicki
2/ czarnkowski	11/ poznański wiejski
3/ gostyński	12/ poznański miejski
4/ jarociński	13/ rawicki
5/ kościański	14/ szamotulski
6/ krotoszyński	15/ śremski
7/ leszczyński	16/ średzki
8/ międzychodzki	17/ wolsztyński
9/ nowotomyski	18/ wrzesiński.

2/ Rejencja inowrocławska

powiaty:

1/ ciechociński ^{1/}	8/ koniński
2/ gnieźnieński wiejski	9/ kutnowski
3/ gnieźnieński miejski	10/ mogileński
4/ gostyniński	11/ szubiński
5/ inowrocławski wiejski	12/ włocławski wiejski
6/ inowrocławski miejski	13/ włocławski miejski
7/ kolski	14/ wągrowiecki
	15/ żniński.

3/ Rejencja łódzka

powiaty:

1/ kaliski wiejski	7/ łódzki miejski
2/ kaliski miejski	8/ ostrowski
3/ kępiński	9/ sieradzki
4/ łaski	10/ turecki
5/ łączycki	11/ wieluński.
6/ <u>łódzki wiejski</u>	

- 1/ z siedzibą w Aleksandrowie

IV. Prowincja Górny Śląsk

1. Rejencja katowicka

powiaty:

1/ będziński	10/ chorzowski miejski /Królewsko-
hucki/
2/ bielski	11/ olkuski
3/ bytomski miejski	12/ pszczyński
4/ bytomsko-tarnogórski
/wiejski/	13/ rybnicki
5/ chrzanowski	14/ sosnowiecki miejski
6/ cieszyński	15/ tarnogórski
7/ gliwicki miejski	16/ toszkowsko-gliwicki
8/ katowicki wiejski	17/ zabrzański miejski
9/ katowicki miejski	18/ żywiecki.

2. Rejencja opolska

powiaty:

1/ blachowski	10/ nyski miejski
2/ dobrodzieński ^{1/}	11/ oleśnicki
3/ głubczycki	12/ opolski wiejski
4/ grodkowski	13/ opolski miejski
5/ kluczborski	14/ prudnicki
6/ kozielski	15/ raciborski wiejski
7/ lubliniecki ^{1/}	16/ raciborski miejski
8/ niemodliński	17/ strzelecki
9/ nyski wiejski	18/ zawierciański

V. Generalna Gubernia

1. Dystrykt krakowski

powiaty:

1/ dębicki	7/ nowotarski
2/ jarosławski	8/ nowosądecki
3/ jasielski	9/ przemyski
4/ krakowski wiejski	10/ rzeszowski
5/ krakowski miejski	11/ sanocki
6/ miechowski	12/ tarnowski.

1/ powiaty dobrodzieński i lubliniecki były administrowane łącznie z siedzibą władz powiatowych w Lublińcu.

2. Dystrykt lubelski

powiaty:

1/ bialski	7/ krasnystawski
2/ biłgorajski	8/ lubelski wiejski
3/ chełmski wiejski	9/ lubelski miejski
4/ chełmski miejski	10/ puławski
5/ hrubieszowski	11/ radzyński
6/ janowski	12/ zamojski.

3. Dystrykt radomski

powiaty:

1/ buski	7/ konecki
2/ częstochowski miejski	8/ opatowski
3/ iłżecki	9/ piotrkowski
4/ jędrzejowski	10/ radomski wiejski
5/ kielecki wiejski	11/ radomski miejski
6/ kielecki miejski	12/ radomszczański
	13/ tomaszowski.

4. Dystrykt warszawski

powiaty:

1/ garwoliński	7/ skierniewicki
2/ grójecki	8/ sochaczewsko-błoński
3/ łowicki	9/ sokołowsko-węgrowski
4/ miński	10/ warszawski wiejski
5/ ostrowski	11/ warszawski miejski.
6/ siedlecki	

B I B L I O G R A F I A

I. Źródła

1. Zbiory praw i rozporządzeń

- a/ Preussische Gesetzsammlung, Berlin 1870-1943,
- b/ Preussisches Verwaltungs-Blatt 1886-1887,
- c/ Preussisches Archiv. Sammlung der Gesetze und der das Rechtswesen betreffenden Verordnungen und Verfügungen Preussens und des Reichs, wyd. A.Weissler, Lipsk 1894-1900,
- d/ Preussisches Staatsanzeiger 1886 r.

2. Materiały statystyczne i statystyczno-geograficzne

- Adamy H., Schlesien dargestellt nach seinen physischen und statistischen Verhältnissen, Wrocław 1850,
- Amtliches Gemeindeverzeichniss für das Deutsche Reich, Berlin, wydania z r. 1939 i z r. 1941;
- Gemeindelexicon für das Königreich Preussen, Berlin 1887-1888, 1898, 1907-1909, 1912;
- Jacobson G., Topographisch-statistisches Handbuch für den Regierungsbezirk Marienwerder, Gdańsk 1868;
- Königsberger kleines Städte-Lexicon, 1891 r.;
- Meyer H., Topographisch-statistische Übersicht des Regierungsbezirks Gumbinnen nach amtlichen Quellen bearbeitet, Insterburg 1839;
- Neumann G., Geographie des Preussischen Staats, Neustadt - Eberswalde 1868;
- Neumann G., Das Deutsche Reich in geographischen, statistischen und topographischen Bezeichnung, t.II, Berlin 1874;
- Petzolds Gemeinde - und Ortlexicon des Deutschen Reiches, Bischofswerder 1911;

- Preussische Statistik, tomy: 30 /1875 r./, 66 /1883 r./, 96 /1888 r./, 121 /1893 r./, 148 /1897 r./, 177 /1903 r./, 206 /1908 r./, 234 /1913 r./;
- Schlott A., Topographisch-statistische Übersicht des Regierungsbezirks Königsberg nach amtlichen Quellen, Królewiec 1861;
- Statistik des Deutschen Reiches, tomy: 401 /1930 r./, 451 /1935 r./, 552 /1941-43 r./;
- Statistisch-topographische Übersicht des Departaments der Königlichen Preussischen Regierung zu Oppeln in Schlesien, Opole 1919 r.;
- Topographisch-statistische Übersicht des Regierungsbezirks Frankfurt a/O. aus amtlichen Quellen zusammengestellt, Frankfurt n/Odra 1844;
- Topographisch-statistische Übersicht des Stettiner Regierungsbezirks, Szczecin 1842 r.;
- Übersicht der Bestandteile und Verzeichniss aller Ortschaften des Marienwerderschen Regierungsbezirks, Kwidzyń 1818 r.;
- Triest F., Topographisches Handbuch von Oberschlesien, Wrocław 1865 r.;
- Viebahn G., Statistik des zollvereinten und nördlichen Deutschlands, t.1, Berlin 1858 r.

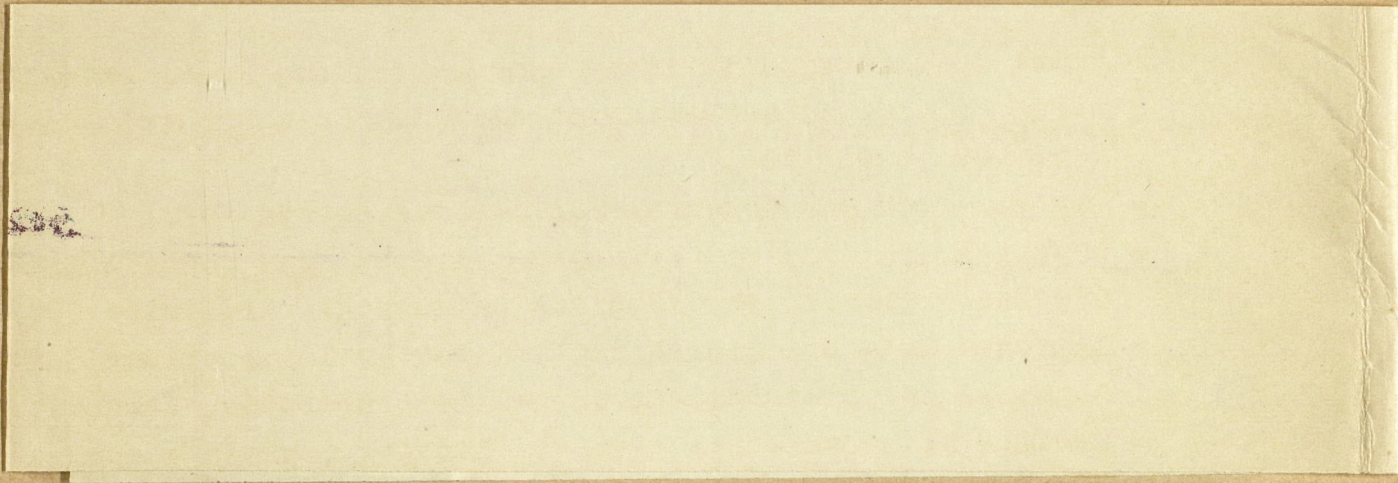
3. Mapy

- "General-Karte von den Preussischen Staate in seiner jetzigen Begränzung und Abtheilung nach den von dem Statistischen Bureau zu Berlin mitgetheilten Nachrichten in 24 Blättern neu entworfen", Halle 1821;
- "Vogels Karte des Deutschen Reiches", 27 arkuszy, 1:500 000, Gotha 1907;
- "Andrees Handatlas", wyd.8, 1922 r.;
- Mapa podziału administracyjnego Rzeszy Niemieckiej wg stanu z dn. 1.6.1939 r., 1:1 200 000, załącznik do Wydawnictwa "Amtliches Gemeindeverzeichniss f.d. Deutsche Reich", Berlin 1941;

- Mapa podziału administracyjnego Rzeszy Niemieckiej wg stanu z dn.1.1.1941 r, 1:1500 000, założnik do wydawnictwa "Amtliches Gemeindeverzeichniss f.d. Deutsche Reich ",Berlin 1941.
- Andree R. i Peschel O., Phisikalisch-statistischer Atlas des Deutschen Reichs, Bielefeld - Lipsk 1878.
- Andree R., Allgemeiner Handatlas , Bielefeld - Lipsk 1881.

II. O p r a c o w a n i a :

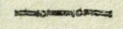
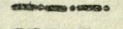
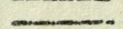
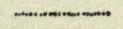
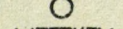
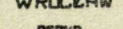

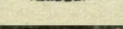
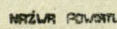
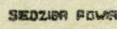
- Bornhak C.,Geschichte des preussischen Verwaltungsrechts, t.1/3, Berlin 1884-1886.
- Bornhak K.,Preussische Staats-und Rechtsgeschichte, Berlin 1903.
- Buzek J., Historia polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków od traktatów wiedeńskich do ustaw wyjątkowych z r.1908, Lwów 1909.
- Die von Preussen abgetretenen Gebiete,Berlin 1922.
- Gruber H., Kreise und Kreisgrenzen Preussens vornehmlich die Ost-Preussens geographisch betrachtet, Królewiec 1912.
- Kamionka R. , Die Reorganisation der Kreiseinteilung Schlesiens in der Steinhardenbergischen Reformperiode, Wrocław 1934.
- Koranyi K., Powszechna historia państwa i prawa w zarysie, t.II, Warszawa 1955.
- Kutrzeba St., Historia ustroju Polski w zarysie, t.3 Lwów 1917.
- Laubert M.,Die Verwaltung der Provinz Posen 1815 - 1847, Wrocław 1913.
- Meier, Die Reform der Verwaltungsorganisation unter Stein und Hardenberg, Lipsk 1881.
- Mollenhauer J., Wirtschafts-und Bevölkerungsgeographische Verhältnisse der nördlichen Grenzmark, Greifswald 1935.
- Rospond St., Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej, Wrocław 1951.
- Ross, Stadt-und Landbevölkerung im Ost-Deutschland Nord und West-Polen, Stuttgart - Berlin 1939.
- Rönne L.,Staatsrecht der preussischen Monarchie, t.2,cz.1, Lipsk 1871.
- Toepfen M., Historisch - comparative Geographie von Preussen, Gotha 1858.
- Winiarski B., Ustrój polityczny ziem polskich w XIX w., Poznań 1923.

**PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY
ZIEM POLSKICH
POD OKUPACJĄ NIEMIECKĄ
1941**

OBJAŚNIENIA

- OBCJA GRANICA POLSKA
- GRANICA POLSKA Z NIEMCZYZNĄ W 1939 R.
- GRANICE RZESZY NIEMIECKIEJ I GEN. GUB.
- GRANICE PROWINCJI I KRAJÓW (GALICJA, LĄDKA)
- GRANICE REJENCJI I DWYSTAWIĄTÓW
- GRANICE POWIATÓW
- POWIAT MIĘDZYSKI
- RESKO
- KŁOBEZ/
- MIEJSCA POWIATU
- SIEDZISKA POWIATU

B. BYTOM
Z. ZARZE
K. KATOWICE
S. SOSNOWIEC
KH. KRÓL. HUTA

SKALA 1:250 000
<http://rcin.org.pl>

OPRACOWALI: Z. SIEMEK I W. TRZEBIŃSKI
WYKRESILI: A. WERNICKI

**PODZIAK ADMINISTRACYJNY
ZIEM POLSKICH
POD ZABOREM NIEMIECKIM
1939**

OBSZERNIENIA

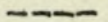
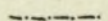
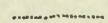

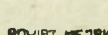
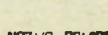
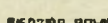
- OBECNA GRANICA POLSKI
- GRANICA POLSKI Z NIEMCAMI W 1939 R.
- GRANICE PROWINCJI
- GRANICE REJENCJI
- GRANICE POWIATÓW
- POWIAT MIEJSKI
- MIASTO
- MIASTECZKO
- SIEDZIBA POWIATU

SKALA 1:250000

<http://rcin.org.pl>

OPRACOWALI: Z. SIEMEK I W. TRZEBINSKI
WYKRESLIŁ: A. WERWICKI

**PODZIAK ADMINISTRACYJNY
ZIEM POLSKICH
POD ZABOREM NIEMIECKIM
1922**

- OBORNIENIA**
- OBECNA GRANICA POLSKI
 - GRANICA POLSKI Z NIEMCAMI W 1922 R.
 - GRANICE PROWINCJI
 - GRANICE REGENCJI
 - GRANICE POWIATÓW
 - POWIAT MIĘDZYSKI
 - WROCZAW
 - RESKO
 - /K. OBEZ/
 - POWIAT MIĘDZYSKI
 - NAZWA POWIATU
 - SIEDZIBA POWIATU

SKALA 1:2500000

<http://rcin.org.pl>

OPRACOWALI: Z. SIEMEK I W. TRZEBIŃSKI
WARSZAWA 1967

**PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY
ZIEM POLSKICH
POD ZABOREM PRUSKIM
1871**

- LEGENDA**
- OBECNA GRANICA POLSKI
 - GRANICA MIĘDZY PRUSAMI A KROŁ. POL. I AUSTRIĄ
 - GRANICE PROWINCJI
 - GRANICE REJENCJI
 - GRANICE POWIATÓW
 - POWIAT MIEJSKI
 - WROCLAW
 - SZRZĄKO
 - /STAROGARD/
 - NAZWA POWIATU
 - SIEDZIBA POWIATU

SKALA 1:2500000

<http://rcin.org.pl>

OPRACOWALI: Z. SIEMEK I W. TRZEBINSKI
WYKRESLIŁ: A. WERWICKI